

Ջավախահայերը ինքնության մասին խոսելիս

Ներածություն

Քեթյան Էփաձե, հավաքական հիշողության և ինքնության հետազոտող, ԹՊՀ

Անա Տիվաձե, ինքնության և ազգայնականության հետազոտող, ԹՊՀ

Հետխորհրդային շրջանի վրացական գերիշխող ազգային պատմվածքում (նարատիվում) Ջավախքի հայերը համարվում են մարգինալ խումբ: Տեղի բնակչության շարժառիթները հիմնականում ներկայացված են անջատողականության և էթնիկ մոբիլիզացիայի պրիզմայում, և համարվում է, որ այդ խումբը դեմ է և առանձնանում է վրացական ազգային նախագծից, նրա էթնիկական (1991-1995) կամ քաղաքացիական ձևից (1995-ից առ այսօր): Գիտական գրականության մեջ այս հասկացությունները քննարկվում են նաև տարբեր հեղինակների կողմից:¹

Գերիշխող պատմվածքում (նարատիվում) չի երևում Ջավախքի տեսակետների բազմազանությունը: Քիչ տեղեկություններ կան այն մասին, թե ինչպես են քաղաքացիական ազգայնականության հետ կապված գաղափարները շրջանառվում հայ բնակչության շրջանում, ինչպես են նրանք հանդիպում և հաղորդակցվում ժամանակակից Վրաստանի ազգային նախագծին: Այս փուլում մենք զրկված ենք լայնամասշտաբ և ներկայացուցչական հարցում անցկացնելու հնարավորությունից, որը խորքային հարցազրույցների միջոցով կբացահայտի քաղաքացիական ինքնության ձևավորումը ամբողջ հայկական խմբի մոտ: Այդ պատճառով մենք սահմանեցինք լիմիտ և որպես ուսումնահետազոտական խումբ ընտրեցինք 18-30 տարեկաններին, ովքեր հետհեղափոխական շրջանում ստացել են միջնակարգ կրթություն և ուսումը շարունակել վրացական համալսարաններում: Մեր ընտրությունը որոշվեց երկու գործոնով. հետհեղափոխական Վրաստանում ակնհայտ դարձավ քաղաքական վերնախավի շեշտադրումը քաղաքացիական ազգայնականության վրա, և ստեղծվեցին տարբեր կրթական ծրագրեր, որոնք կարելի է դիտարկել որպես վրացական համատեքստում քաղաքացիությունը խթանելու գործիք: Բացի այդ, երիտասարդները, ովքեր սկսել են շփվել վրացալեզու միջավայրի հետ և սոցիալականացվել դրանում, նույնպես ավելի շատ հնարավորություններ են ունեցել փոխազդելու քաղաքացիական նախագծի հետ: Այս չափանիշների հիման վրա Մենք կապ հաստատեցինք Թբիլիսիի և Ախալցխայի վրացական համալսարանների շրջանավարտների և ներկայիս ուսանողների հետ և նրանցից 8-ի հետ անցկացրեցինք կառուցվածքային հարցազրույցներ պատահական ընտրության սկզբունքով:

¹ Berglund, Christofer. Dragojevic, Marko & Timothy Blauvelt. Sticking Together? Georgia's "Beached" Armenians Between Mobilization and Acculturation. *Nationalism and Ethnic Politics* 27, no.2 (2021): 114-115. Metreveli, Tornike. An undisclosed story of roses: church, state, and nation in contemporary Georgia. *Nationalities Papers* 44, no. 5 (2016): 707. Kopeček, Vincenc. Trapped in informality? A study of informal politics in Georgia's Javakheti. *Caucasus Survey* 7, no.1 (2019): 67.

Ինչպե՞ս են Ջավախքի հայ երիտասարդները ստեղծում և պահպանում իրենց քաղաքացիական ինքնությունը ժամանակակից վրացական ազգային նախագծի հետ հարաբերությունների համատեքստում: Ինչպիսի՞ն է նրանց արձագանքը կենտրոնից հնչաց ինքնության քաղաքականությանը: - Այս հարցերը տալով՝ մենք փորձում ենք ստուգել քաղաքական էլիտաների կողմից առաջարկվող ինքնության հայեցակարգի և հայ երիտասարդության քաղաքացիության ընկալման համընկնում, ինչպես նաև գնահատել Ջավախքում գերիշխող պատմվածքի անհրաժեշտությունն ու արդարությունը:

Ուսումնասիրության ժամանակագրությունը սահմանափակվում է 2003-ից 2023 թվականներով, սակայն մենք նաև վերանայում ենք նախորդ ժամանակաշրջանները՝ պատմական ենթատեքստ տրամադրելու համար: Աշխատանքի առաջին մասը ներկայացնում է ազգայնականության և ազգի մոդելի ըմբռնման հայեցակարգային շրջանակը: Երկրորդ մասը ցույց է տալիս Ջավախքի հայերի և վրացական ազգային նախագծի փոխգործակցության գործընթացը *Longue durée* տեսանկյունից: Երրորդ մասը ներկայացնում է հետխորհրդային շրջանում ինքնության քաղաքականության մեջ ընթացող գործընթացները: Վեջին մասը, հետազոտական խմբում վերլուծում է քաղաքացիական ինքնության ձևավորման գործընթացը և քննադատական լույսի ներքո վեր հանվում դրան առնչվող մի քանի ասպեկտներ, որոնց վրա, մեր կարծիքով, պետք է ուշադրություն դարձնել ինքնության ձևավորման գործընթացը հեշտացնելու համար:

Քաղաքացիական ազգայնականության և ազգի մոդել

Քաղաքացիական ազգայնականությունը ճանաչում է ներառականությունը, մասնակցությունը և բաց լինելը որպես ազգաշինության հիմնական սկզբունքներ:² Ի տարբերություն էթնիկ ազգայնականության, այն կապված չէ ինքնության ժառանգական և իմունային ցուցիչների հետ և, միևնույն ժամանակ, հնարավորություն է տալիս ընտրելու ազգությունը: Տարբեր հետազոտողներ հատուկ նշում են այն փաստը, որ ազգի սահմաններում լինելը խորհրդանշական գործընթաց է՝ «ամենօրյա պլեբիսցիտ», որը ենթակա է անհատական ընտրության:³ Բացի այդ, քաղաքացիական ազգը ներկայացված է որպես քաղաքական հասարակություն՝ սուվերեն տարածքով, տնտեսական շահերով, կենտրոնացված ինստիտուտներով, ընդհանուր մշակույթով և քաղաքական սկզբունքներով:⁴

Թեև գիտական գրականությունը խստորեն համակցում է քաղաքացիական և էթնիկ տիպաբանությունները, երևակայական սահմանը հաճախ խախտվում է ազգի կառուցման գործընթացում, և ինչպես նշում է Էնթոնի Սմիթը, կարելի է հաշվել այն երկրների թիվը, որտեղ ազգայնականության միայն մեկ տեսակն է տարածված: Նույնիսկ կայացած ժողովրդավարական երկրներում սոցիալական փոփոխությունները մարտահրավեր են

² Smith, D. Anthony. *Nationalism and Modernism. A critical Survey of Recent Theories of Nations and Nationalism* (London and New York: Routledge, 1998), 210.

³ Kristina Bakkaer Simonsen, Bart Bonikowski, Is civic nationalism necessarily inclusive? Conceptions of nationhood and anti-Muslim attitudes in Europe, *European Journal of Political research* 59, no. 1 (2020): 118.

⁴ Anthony D. Smith, *National Identity* (England: Penguin Books, 1991), 9-11.

նետում հիմնական քաղաքացիական սկզբունքներին: Հետեւաբար, կարելի է խոսել ոչ միայն միատարր, այլև խառը գաղափարախոսությունների մասին: ⁵

Քաղաքացիական և էթնիկ ձևերի խառնաշփոթը հատկապես տեսանելի է հետխորհրդային երկրներում: Տեղական քաղաքական էլիտաները, չնայած բազմաթիվ փորձերին, չկարողացան ձերբազատվել խորհրդային ազգային քաղաքականության ժառանգությունից և պաշտպանել քաղաքացիական ազգայնականության սկզբունքները, որոնք արտացոլվեցին ազգաշինության գործընթացի տարբեր շերտերում: Մի կողմից՝ ինքնության դիսկուրսի կենտրոնը դարձան նախնիները, առասպելները, կրոնը և էթնիկ ազգայնականության այլ տարրեր՝ կապված գերիշխող հասարակության հետ:⁶ Մյուս կողմից, ոչ ֆորմալ կառավարման սովետական ոճը՝ կլիենտելիզմն ու կլանային կապերը, ոչ մի տեղ չվերացան, միայն ձևափոխվեցին և շարունակեցին գոյություն ունենալ ժողովրդավարական համակարգի քողի ներքո:⁷

Այս դրույթները արդիական են նաև Վրաստանի պարագայում: Երկիրը, որն ունի կայսրություններում գոյության երկար փորձ և անկախության կարճ պատմություն, մի քանի տասնամյակ շարունակ պայքարում է էթնիկ և քաղաքացիական գաղափարների միջև: Անկախություն ձեռք բերելուց հետո վրացական քաղաքական վերնախավը ազգաշինության միակ տարբերակն էր տեսնում էթնոազգային նախագիծը: Քաղաքական և կադրային փոփոխություններից հետո քաղաքական վեկտորը էթնիկականից անցավ քաղաքացիական ազգայնականության, որը մինչ այժմ ճանաչվել է որպես պաշտոնական գաղափարախոսություն: Այնուամենայնիվ, ինքնության դիսկուրսը դեռևս կենտրոնացած է վրացական խմբի վրա, և փոքրամասնությունների վրա շեշտադրումը հստակ տեսանելի չէ: Հատկապես պատմության դասագրքերում, որոնք, բացի պաշտոնական հայտերից, ազգի երևակայության ընթացքը դիտարկելու տեսանելի գործիք է: Ինչպես նշում է Ռոնալդ Սունը, պատմական պատմվածքների միջոցով է, որ մենք կարող ենք կարդալ ազգի հայտարարությունն իր մասին:⁸ Բացի այդ, մարտահրավեր է մնում խորհրդային կլանային կառավարման և կլիենտելիզմի ոճը, որը յուրաքանչյուր նոր քաղաքական էլիտա օգտագործում է էթնիկ խմբերի վրա վերահսկողություն ձեռք բերելու համար:

Ելնելով հոդվածում ներկայացված տեսական և էմպիրիկ ակնարկից՝ մենք երկու ենթադրություն ենք անում. 1) Քաղաքացիական ազգայնականությունը, որը Վրաստանում հետխորհրդային վերնախավերի հիմնական գաղափարախոսությունն է՝ սկսած Շևարդնաձեի կառավարման շրջանից մինչև մեր օրերը, շատ է տարբերվում այն տեսական մոդելից, որի վրա ուղղում է վրացական պետությունը: 2) Ազգի կառուցման գործընթացում վրացական

⁵ Smith, Nationalism and Modernism, 212.

⁶ Ronald G. Suny, Contemporary Issues in Historical Perspective, Constructing Primordialism: Old Histories for New Nations, The Journal of Modern History 73, no. 4 (2001): 877-878; Taras Kuzio, History, memory and nation building in the post-Soviet colonial space, Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity 30, no. 2 (2002): 248.

⁷ Stefes, Christoph H. Understanding Post-Soviet Transitions Corruption, Collusion and Clientelism (New York: Palgrave Macmillan, 2006), 14.

⁸ Suny, Contemporary Issues in Historical Perspective, 870.

քաղաքական էլիտաները չկարողացան ստեղծել ներառական միջավայր և ամբողջությամբ ներառել էթնիկ խմբին ինքնության դիսկուրսում: Բացի այդ, կրթական, քաղաքական և տնտեսական հարթություններում նրանք չեն գնահատել և չեն կիսել փոքրամասնությունների շահերը: Դրա պատճառով քաղաքացիական ինքնության քաղաքականությունը կրճատվել է մի քանի պարզ թեզերի, ինչպիսիք են պետական լեզվի իմացությունը և հավատարմությունը իշխող թիմի քաղաքական շահերին:

Այս աշխատության մեջ կներկայացնենք նաև հարցի մյուս կողմը: Մեր կարծիքով, երբ խոսում ենք ինքնության ստեղծման մասին, պետք է հաշվի առնել, որ այս «աշխատանքն» ունի երկու մասնակից՝ ստեղծողն ու ստացողը: Մյուս կողմը մեզ համար պասիվ մասնակից չէ: Հետազոտողները նշում են, որ քաղաքացիական ազգայնականության պայմաններում ինքնություն հասկացությունը համաձայնության առարկա է և քաղաքական գործիչների պատկերացումների հետ մեկտեղ պարտադիր ենթադրում է նաև քաղաքացիների ընկալումները:⁹ Դրա համար մենք կարծում ենք, որ հայկական խումբը նույնքան դերակատար է, որքան վրացական քաղաքական վերնախավը, քանի որ հենց նրանք պետք է ամեն օր որոշեն իրենց տեղը կենտրոնի կողմից ստեղծած ազգային նախագծում և ինքնության բանակցությունների գործնացում ստեղծեն իրենց սեփական պատմվածքը, որոնք չեն կարող դիտարկվել որպես պասիվ գործողություններ:

Պատմական տարբեր դարաշրջաններում ինքնության քաղաքականության ձևավորումն ուսումնասիրելու համար մենք կվերլուծենք պատմական աշխատությունները, դասագրքերը, պաշտոնական հայտարարությունները և հասարակական կազմակերպությունների կողմից իրականացված հետազոտությունները: Հարցազրույցների վերլուծության հիման վրա մենք կդիտարկենք հայ երիտասարդների արձագանքները հետխորհրդային շրջանի ինքնության քաղաքականությանը և նրանց փոխազդեցությանը ժամանակակից վրացական ազգային նախագծի հետ:

Քաղաքացիություն հասկացությունն ավելի լայնորեն մեկնաբանվում է մեր կողմից հարցված հայ երիտասարդների կողմից, քան իշխանական շրջանակների կողմից: Մակայն, ըստ նրանց, տարածաշրջանում քաղաքացիության վերաբերյալ վերաբերմունքը բազմազան է: Երիտասարդների մի մասը, ելնելով սոցիալական և տնտեսական շահերից, նախընտրում են ընդունել կենտրոնի կողմից առաջարկվող ինքնության մոդելը և սահմանափակում են իրենց քաղաքացիության ընտրության մի քանի հիմնական հարցերով, ինչպիսիք են պետական լեզվի իմացությունը, վրացական համալսարանում կրթություն ստանալը, իշխող թիմի քաղաքական շահերին հավատարիմ մնալը և հնազանդվելը կլանային կարգերին: Իսկ նրանք, ովքեր համաձայն չեն այս առաջարկին, ցանկանում են շփվել վրացական ազգային նախագծի հետ քաղաքացիական գաղափարների ավելի լայն շրջանակի միջոցով, ինչպիսիք են որակյալ կրթություն ստանալը, կրթությունն ու զբաղվածությունը օգտագործելու հնարավորությունը, համայնքային ակտիվությունը, մասնակցությունը մշակութային կյանքին, ապրել հանդուրժող և հավասարազոր միջավայր: Մակայն այս երիտասարդների ձայնն աննկատ է մնում

⁹ Simonsen & Bonikowski, “Is civic nationalism necessarily inclusive?“, 118.

կենտրոնի կողմից: Նրանց կարիքները տեսնելը, հիմնական գաղափարները կիսելը և դրանք քաղաքական օրակարգ բերելը կարևոր է ինքնության քաղաքականության բարելավման, Ջավախքի մասին գերիշխող պատմությունը հաղթահարելու և ներառական հասարակության ձևավորմանը նպաստելու համար:

Ջավախահայերի փոխազդեցությունը վրաց ազգային նախագծի հետ երկար պատմական հեռանկարում

Նախախորհրդային ժամանակաշրջան. Հայերը հնագույն ժողովուրդներից են, ովքեր վրացիների հետ համատեղ ապրելու երկար պատմություն ունեն: Ժամանակակից Վրաստանում հայկական բնակավայրեր կարելի է գտնել Թբիլիսիում, Սամցխե-Ջավախքում, Քվեմո Քարթլիում, Աջարիայում և Աբխազիայում: Դրանց կազմավորումը կապված է պատմական տարբեր ժամանակաշրջանների հետ:

Վրացի պատմաբանների վկայությամբ՝ հայերը առաջատար դիրքեր են զբաղեցրել առևտրի և արհեստների ոլորտում: Դրա պատճառով միջնադարի քաղաքական վերնախավերը վրացական թագավորությունների տնտեսական հզորացման համար խրախուսում էին նրանց հաստատվել Վրաստանում:¹⁰ Պատմաբանները նշում են նաև, որ Անդրկովկասում Ռուսական կայսրության հայտնվելուց հետո միգրացիոն գործընթացներն ամբողջությամբ անցել են «ցարի» վերահսկողության տակ և ենթարկվել նրա շահերին:¹¹

1828-29-ին, երբ Ռուսաստանի և Օսմանյան կայսրության միջև պատերազմը ավարտվեց հօգուտ Ռուսաստանի, ռուսական վարչակազմը սկսեց բնակեցնել բնակչությանը նոր բնակեցված հողերում: Որպես հավատարիմ միջավայր ստեղծելու հիմնական գործիք՝ կայսրության պաշտոնյաները ներկայացրել են քրիստոնեական կրոնը: Վրացի մահմեդականները, որոնց ռուսները մեղադրում էին թուրքամետ կողմնորոշման մեջ, տեղահանվեցին Թուրքիա, իսկ փոխարենը Քվեմո Քարթլիի և Սամցխե-Ջավախքի տարածքները բնակեցվեցին Կարսից, Արդահանից, Բայազետից և Էրզրումից քրիստոնյա հայերով:¹² 19-րդ դարի վերջից մինչև 20-րդ դարի 20-ականները գաղթի ալիքներ առաջացան օսմանցիների կողմից հայերի հալածանքների հետևանքով: Հարկ է նշել նաև, որ 1915 թվականի Հայոց ցեղասպանությունից¹³ հետո Ջավախքը նոր տուն դարձավ տեղահանված բնակչության մի մասի համար:¹⁴

¹⁰ Աբաշիձե, Չվիադ. Դուռնուա, Սալոմե. Էթնիկ և կրոնական ինքնության հիմնախնդիրները և քաղաքացիական ինտեգրման հիմնախնդիրները Վրաստանում (Թբիլիսի: Intellecti, 2009), 61. Ձանիաշվիլի, Լավրենտի. Սամցխե-Ջավախքի հայ բնակչության գոյությունն ու մշակույթը (պատմա-ազգագրական հետազոտություն) (Թբիլիսի, Վրաստանի ԳԱ, 1999), 10.

¹¹ Աբաշիձե, Չվիադ. Դուռնուա, Սալոմե. Էթնիկ և կրոնական ինքնության հիմնախնդիրները և քաղաքացիական ինտեգրման հիմնախնդիրները Վրաստանում (Թբիլիսի: Intellecti, 2009), 61.

¹² Նույն տեղում, 62:

¹³ Միջազգային հանրության մի մասը այս իրադարձությունը ճանաչում է որպես ցեղասպանություն, իսկ մի մասը՝ ոչ:

¹⁴ Նույն տեղում, 91

Միգրացիայի տարբեր բնույթն առաջացրել է բնակելի տարածքների առանձնահատկությունները: Հայերը Թբիլիսիում և այլ մեծ քաղաքներում հայտնվել են էթնիկ բազմաբղետ թաղամասերում: Չավախքում կոմպակտ բնակավայրերի շնորհիվ ստեղծվեց մոնոէթնիկ միջավայր: Մա ազդեց բնակչության խմբերի միջև հարաբերությունների դինամիկայի վրա: Օրինակ, վրացիների և ջավախահայերի միջև ազգամիջյան հակամարտություն երբեք չի եղել, բայց ի տարբերություն Թբիլիսիում ապրող հայերի, նրանք միմյանց հետ դրական հարաբերությունների փորձ չեն ունեցել: Պատենշի ստեղծմանը նպաստեց քաղաքական իրավիճակը: Ռուսական կայսրության քաղաքական կոնյուկտուրայի համաձայն, հպատակ ժողովուրդներից պահանջվում էր սոցիալականացում ռուսական մշակույթի մեջ:¹⁵ Թբիլիսիում և մեծ քաղաքներում, հատկապես 19-րդ դարի երկրորդ կեսից, վրացական ազգային նախագծի ձևավորումից հետո ռուսերենի հետ մեկտեղ վրացերենը մնաց ազդեցիկ լեզու: 1860-ական թվականներից վրացական ազգային վերնախավը որպես ազգային նախագծի հիմնական տարրեր համարում էր լեզուն, կրոնը և տարածքը¹⁶, իսկ 1860-ական թվականներից կրոնը փոխարինվեց պատմական համակեցության փորձով:¹⁷ Այս ժամանակաշրջանի վրացական ազգայնականությունը հիմնված էր էթնիկ պատկանելության վրա: Թեև 19-րդ դարի վրացական ազգային էլիտաների հռետորաբանության մեջ հստակ տեսանելի էին ազատական գաղափարները, ազգային նախագիծն իր բնույթով բացառիկ էր փոքրամասնությունների¹⁸ նկատմամբ: Որոշ ոչ վրացական էթնիկ խմբերի մասնակցության հնարավորությունն ակնհայտորեն չկար: Այս պահին մենք չունենք հիմնարար ուսումնասիրություններ վրացական ազգային նախագծի հետ ջավախահայության փոխազդեցության մասին, սակայն կարելի է ենթադրել, որ տեղի բնակչությունը մարզինալացված էր և կտրված Վրաստանում ընթացող գործընթացներից: Մա ասելու հիմքը, մի կողմից, այն է, որ հայ համայնքը կարիք չունեք վրացերեն օգտագործելու՝ տարածաշրջանի մոնոէթնիկ լինելու պատճառով: Բացի այդ, վրացական վերնախավը չունեք փոքրամասնությունների համար հատուկ ծրագիր, և չկար նրանց ներգրավման հնարավորություն: Սրան գումարվեց տեղեկատվական վակուումն ու կապի միջոցների բացակայությունը: Պետք է հաշվի առնել նաև այն հանգամանքը, որ հայերն ունեին իրենց ազգային պատկանելությունը և Ռուսական կայսրության քաղաքացու կարգավիճակը: Վրացական ազգային նախագծին ներգրավվելը, նույնիսկ նման հնարավորություն ունենալու դեպքում, նրանց համար չպետք է հետաքրքիր լինեք: Ինքնության նման կոնֆիգուրացիան և վերը նշված գործոնները, բնականաբար, պետք է պատճառ դառնան նրանց կտրվածության վրացական քաղաքական, սոցիալական և մշակութային իրողություններից:

¹⁵ Suny, Ronald Grigor. *The Making of the Georgian Nation* (Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 1994), 172.

¹⁶ Չավախիշվիլի, Իվանե. Իլիա ճավճավաձեն և Վրաստանի պատմությունը (Թիֆլիս, ԽՍՀՄ ԳԱ Վրաստանի մասնաճյուղի հրատարակչություն, 1938), 3

¹⁷ Չավախիշվիլի, Իվանե. Իլիա ճավճավաձեն և Վրաստանի պատմությունը (Թիֆլիս, ԽՍՀՄ ԳԱ Վրաստանի մասնաճյուղի հրատարակչություն, 1938), 3

¹⁸ Չխաիձե, Իրակլի. Էթնիկականից մինչև քաղաքացիական ազգայնականություն. ազգային նախագծի դինամիկան հետխորհրդային Վրաստանում. ԹՊՀ, դոկտորական ատենախոսություն, 2016, էջ. 32.

Խորհրդային ժամանակաշրջան: Վրաստանի Դեմոկրատական Հանրապետությունը գոյություն ունի ընդամենը երեք տարի: Այս անգամն անբավարար էր ինքնության քաղաքականության մեջ էական փոփոխություններ կատարելու համար: Խորհրդային իշխանությունը շարունակեց նախորդ կայսրության իշխող ոճը՝ միայն այլ գաղափարախոսության քողի ներքո:

Բոլշևիկյան առաջնորդների միակ վստահելի գաղափարախոսությունը մարքսիզմն էր, որը ազգայնականությունը համարում էր անցողիկ և ժամանակատար գաղափարախոսություն:¹⁹ Այնուամենայնիվ, խորհրդային առաջնորդների համար ձեռնտու էր շահարկել ազգային խնդիրները՝ զանգվածներին մոբիլիզացնելու համար: Նրանք ազգայնականությունը դրեցին սոցիալիստական պետություն կառուցելու ծառայության մեջ և նախաձեռնեցին մեծ ու փոքր խմբերի ազգային հզորացման ծրագիր: Այս գործընթացը դրսևորվեց տարածքային իրավունքներով, լեզվով, մշակույթով, տեղական էլիտայի խրախուսմամբ:²⁰ Բացի այդ, ոչ ռուս ժողովուրդները ձուլվում էին ռուսական մշակութային տարածության մեջ: Ուշ ստալինիզմի շրջանից հատկապես առաջ են քաշվել ռուսաց լեզուն, ռուս հերոսները և առասպելները ոչ ռուս ազգերի հետ նրանց բարեկամության մասին:²¹ Նշենք նաև, որ մինչև Խորհրդային Միության փլուզումը ռուսերենն էր, որ խաղում էր «lingua franca»²², իսկ ռուսները՝ «մեծ եղբոր» դերը էթնիկ խմբերի միջև հաղորդակցության գործընթացում:²³ Թեև Ջավախքը չստացավ ազգային ինքնավարության կարգավիճակ, խորհրդային էթնիկ քաղաքականությունն այս տարածքը վերածեց ոչ ֆորմալ մշակութային ինքնավարության և նպաստեց վրացական տարածությունից նրա մեկուսացմանը և մարզինալացմանը: Իրավիճակը փոխվեց պերեստրոյկայից (Վերակառուցումից) հետո: Հենց այս ժամանակաշրջանից է, որ տեղի բնակչության շրջանում ի հայտ են եկել ինքնության հետ կապված առանցքային հարցեր: Չուզահեռաբար սկսվեց ազգային տրամադրությունների արթնացումը տարբեր էթնիկ խմբերի մոտ՝ ստեղծելով բախում ինքնության խնդիրների շուրջ: Ինչպես Վրաստանում ապրող մյուս ժողովուրդները, հայերը նույնպես սկսեցին պարզել՝ տեսնում են իրենց սեփական տեղը էթնոազգային վրացական պետության մեջ: Ի պատասխան վրացական ազգային շարժման վերելքի և արմատական ազգայնական հոետորաբանության, մինչև Խորհրդային Միության փլուզումը Ջավախքի հայերը հիմնեցին նաև ազգային կազմակերպություններ, որոնցից «Ջավախքը»²⁴ դարձավ ամենահայտնիը: Այս կազմակերպության ղեկավարները պնդում էին, որ իրենց նպատակն է պաշտպանել փոքրամասնությունների էթնիկ իրավունքները և օգնել

¹⁹ Ron Eyerman, False Consciousness and Ideology in Marxist Theory, *Acta Sociologica* 24, no.1-2 (1981): 43.

²⁰ Martin, Terry. *The Affirmative Action Empire. Nations and Nationalism in the Soviet Union 1923-1939* (Ithaca and London: Cornell University Press, 2001), 23, 151.

²¹ Martin, Terry. Modernization or Neo-traditionalism? Ascribed Nationality and Soviet Primordialism. In. *Stalinism: New Directions*, edited by Sheila Fitzpatrick (London and New York, Routledge, 2000) 348-358

²² Slezkine, Yuri. The Soviet Union as a communal apartment, or how a socialist state promoted ethnic particularism, In *Stalinism: New Directions*, edited by Sheila Fitzpatrick (London and New York, Routledge, 2000), 313-347.

²³ Fitzpatrick, Sheila. Nationality as a Status. In *Stalinism: New Directions*, edited by Sheila Fitzpatrick London and New York, Routledge, 2000. 309-312.

²⁴ Այն վրացերեն թարգմանվում է Ջավախքի: Այն հիմնադրվել է 1988 թվականին:

ղարաբաղցի հայերին:²⁵ Սակայն այս ընթացքում ցանկություն կար նաև ինքնավարություն ստեղծելու:²⁶

Խորհրդային Միության վերջին տարիներին էթնիկ խմբերի միջև լարված իրավիճակը երկու խմբերում էլ ուղեկցվում էր ժողովրդագրական վտանգի զգացումով: Այս ընթացքում Վրաստանի ազգային շարժման ակտիվիստները հիմնեցին «Վրաստանի հայրենակցական, բնակչության վերաբնակեցման և աջակցության հիմնադրամը», որը կապված էր վրացիների ազգային փրկության գաղափարների հետ: Հետագայում կազմակերպությունն անվանակոչվել է գլխավոր հիմնադրի՝ Մերաբ Կոստավայի անունով: Հիմնադրամի անդամները առաջնահերթ խնդիր են համարել վրացիների բնակեցումը փոքրամասնություններով կոմպակտ բնակեցված սահմանամերձ շրջաններում: Նրանց կարծիքով, այս ռազմավարությունը պետք է խուսափի անջատողական միտումներից:²⁷ Կազմակերպության նախաձեռնությամբ 1989 թվականից սկսվեց Ջավախքում հունական և ռուսական դուխոբորներից դատարկված տների գնումը: Նրանց փոխարեն Աջարիայի լեռնային գյուղերից վերաբնակեցվել են վրացի մահմեդականները և սողանքից տուժած այլ կարիքավոր ընտանիքներ:²⁸ 1989-1991 թվականներին մարզում ընդհանուր առմամբ գնվել է 258 տուն, որից 217-ը՝ Նինոծմինդայում: Սակայն միայն 68 տուն նոր սեփականատեր է գտել: Սրա պատճառներից մեկն էլ այն էր, որ սեփականատիրոջ հայտնաբերումից հետո էլ անշարժ գույքը մնում էր հիմնադրամի համասեփականատիրությունը, իսկ դրանում ապրողն անգամ գնելուց հետո չէր կարող ինքնուրույն տնօրինել այն: Բացի այդ, Ջավախքի դաժան կլիմայի, անկայուն քաղաքական իրավիճակի և տեղի բնակչության բացասական վերաբերմունքի պատճառով եկվորները գերադասեցին հեռանալ տարածաշրջանից:²⁹

Չնայած այն հանգամանքին, որ վրացական ընտանիքների բնակեցումը էթնոկրոնական քարտեզում էական փոփոխություններ չի առաջացրել³⁰, հայ բնակչության շրջանում դժգոհություն է առաջացել: Տեղի բնակիչների բողոքի դրսևորումներից մեկը կարելի է համարել ոչ ֆորմալ կազմակերպության՝ «Փարվանայի» ստեղծումը: Օտարերկրյա գործընկերներից ստացված ֆինանսական աջակցությամբ կազմակերպության ղեկավարությունը Ջավախքում դատարկ տներ է գնել աղքատ հայ ընտանիքների համար, որպեսզի նրանք չլքեն տարածաշրջանը և պահպանեն ժողովրդագրական պատկերը:³¹

²⁵ Ter-Matevosyan, Vahram. Currie, Brent. A conflict that did not happen: revisiting the Javakhs affair in Georgia. *Nations and Nationalism* 25, no.1 (2019): 349.

²⁶ Cornell, Svante. *Small Nations and Great Powers: A Study of Ethnopolitical Conflict in the Caucasus* (London and New York: Routledge 2006), 167.

²⁷ Տրիեր, Թոմ. Տուրաշվիլի, Մեդեա. «Բնապահպանական պատճառներով տեղահանված անձանց տեղավորում. Լուծել՝ լ առկա խնդիր, թե՞ ստեղծել խորը: Էկոմիգրացիան Վրաստանում, 1981-2006 թթ. ԵՄԻ Մենագրություն No 6 (Թբիլիսի, 2007 թ.) 14.

²⁸ Лом, Хедвиг. Джавахети после Революции роз: Прогресс и регресс в поисках национального единства в Грузии. Рабочий доклад ЕСМІ №38 (Тбилиси, 2006): 45.

²⁹ Տրիերի և Տուրաշվիլի, «Էկոլոգիական պատճառներով տեղահանված անձանց վերաբնակեցում», 14-19.

³⁰ Cornell, *Small Nations and Great Powers*, 64.

³¹ Лом, Джавахети после Революции роз, 45-46.

Այստեղ նշված գործոնները նպաստեցին Խորհրդային Միության տարիներին խմբերի միջև հաղորդակցության բացակայությանը, իսկ համակարգի փլուզումից հետո դրան ավելացավ նաև ինքնության կորստի սպառնալիքի զգացումը: Այս իրավիճակը փոխադարձ անվստահություն և լարված մթնոլորտ ստեղծեց ինչպես վրացիների, այնպես էլ հայերի շրջանում: Անկախացումից հետո խմբերի միջև հարաբերություններում խզումը ավելի ընդլայնվեց, և երկար ժամանակով հարաբերությունների կանոնակարգման հնարավորությունը վերացավ:

Ինքնության քաղաքականությունը հետխորհրդային Վրաստանում

Վրաստանի գոյությունը հետխորհրդային տարածքում սկսվեց տրավմատիկ իրադարձություններով: Սոցիալական փոփոխությունների՝ գործազրկության, սննդի, հիգիենայի և այլ ռեսուրսների պակաս, գնաճ, քաղաքացիական պատերազմ և երկու տարածքային հակամարտությունների ֆոնին Գամսախուրդիայի իշխանությունը չկարողացավ կառավարել պետությունը: Անկախ Վրաստանի նորընտիր կառավարությունը փոքրամասնության հետ շփվելու փոխարեն հետևեց մարզինալացման ռազմավարությանը: Ազգային նախագիծը հիմնված էր բացառիկության սկզբունքի վրա: Վրաստանի առաջին նախագահ Սթիվեն Ջոնսի խոսքով՝ ինքը փորձել է պաշտպանել վրացիների իրավունքները, ոչ թե ճնշել փոքրամասնություններին: Սակայն այլախոհ անցյալն ու էթնոազգայնական գաղափարները Գամսախուրդիային տանում էին փակուղի: Նրա նախագծում ոչ վրացիների համար տեղ չէր մնացել:³² Հարկ է նշել նաև, որ փոքրամասնությունների բողոքները հանգեցրին որոշակի քաղաքական փոխզիջումների, ինչպես, օրինակ, Ջավախքում էթնիկ հայ մարզպետի նշանակումը:³³ Սակայն պետք է ասել, որ փոխզիջումները չէին կարող փոխել իրավիճակը: Հաղորդակցություն չկար ոչ էլիտաների, ոչ էլ բնակչության մակարդակով: Փոքրամասնությունները հրաժարվել են համագործակցել էթնիկ նախագծի հետ: Ջավախքը դարձավ մարզինալ գոտի, որը վերահսկվում էր տեղական ոչ պաշտոնական կազմակերպությունների կողմից:³⁴

Էդուարդ Շևարդնաձեի իշխանության գալուց հետո իրավիճակը փոխվեց: Պետք է ասել, որ նրա կառավարման առաջին տարիները նույնպես լի էին տրավմատիկ իրադարձություններով: Քառսն ու անկարգությունը դարձան սոցիալական կյանքի մի մասը: Այնուամենայնիվ, ջավախահայության հետ կապ հաստատելու փորձեր դեռևս ի հայտ եկան: Խնդիրն այն էր, որ երկխոսությունն ընթանում էր քաղաքական գործիչների և տեղական առաջնորդների միջև, իսկ բնակչությունը չէր մասնակցում ազգաշինության գործընթացին: Կենտրոնական իշխանությունը Ջավախքի հայ ղեկավարներին տվել է քաղաքական պաշտոններ և դրա դիմաց նրանցից գնել է հավատարմություն և քաղաքական լռություն:

³² Jones, Stephen. Georgia: Nationalism from under the Rubble. In *After Independence: Making and Protecting the Nation in Postcolonial and Postcommunist States*, edited by Lowell Barrington (USA: University of Michigan Press, 2006), 248-276.

³³ Wheatley, Jonathan. The Integration of National Minorities in the Samtskhe-Javakheti and Kvemo Kartli provinces of Georgia. EMCI Working Paper №44 (Tbilisi, 2009): 26.

³⁴ Wheatley, Jonathan. Managing ethnic diversity in Georgia: one step forward, two steps back. *Central Asian Survey* 28, no. 2 (2009): 123.

Նախագահ Շևարդնաձեն այս կերպ կարողացավ տարածաշրջանը իր վերահսկողության տակ վերադարձնել: ³⁵ Քաղաքական վերահսկողությունն ուժեղացնելու համար նա Սամցխեի շրջանը միացրեց Ջավախքի շրջանին և 1994 թվականին ստեղծեց մեկ վարչական տարածք: Միավորման դեմ տեղական կազմակերպությունները 18 000 ստորագրություն են հավաքել և 1997 թվականին ներկայացրել կառավարությանը, Սակայն Շևարդնաձեն զիջման չի գնացել: Մեկ տարի անց Աջարիայի ռուսամետ առաջնորդ Ասլան Աբաշիձեն Ջավախքի հայ ղեկավարներին առաջարկեց միավորվել Աջարիայի նահանգի ինքնավարության կազմում: Սակայն այս առաջարկը մերժվել է: Տեղի Հայ լիդերները հրապարակայնորեն չեն նշել իրենց մերժման պատճառը: Հետաքրքիր է նաև, որ Ջավախքի հարցով հետաքրքրված հետազոտողները Աբաշիձեի առաջարկության մեջ տեսնում են ռուսական ազդեցությունները:³⁶

Չնայած Շևարդնաձեի հիերարխիկ և կենտրոնամետ ռազմավարությանը, նույն ժամանակահատվածում սկսվեցին տեղաշարժեր ինքնության քաղաքականության մեջ: Այդպիսին կարելի է դիտարկել իրավական փոփոխությունները: 1993 թվականին ընդունված Քաղաքացիության մասին օրենքը քաղաքացիության կարգավիճակ ստանալու համար չի պահանջում պետական լեզվի կամ պատմության իմացություն: Կրթության մասին օրենքը փոքրամասնություններին հնարավորություն է տվել կրթություն ստանալ մայրենի լեզվով: Դատական նիստերին ոչ վրացիները կարող էին օգտվել թարգմանիչից, ստեղծվեցին լեզուների ուսուցման ծրագրեր: Այս ամենը վկայում էր ազգային նախագծի փոփոխության և քաղաքացիական գաղափարախոսության մանրէների ի հայտ գալու մասին³⁷, թեև բաց հարցերը դեռ մնում էին: Օրինակ, այդպիսի խնդիրներից մեկը ինքնության դիսկուրսն էր: Այս ժամանակաշրջանի վրացական պատմական նարատիվում պատմաբանները կենտրոնացել են միայն վրացական խմբի վրա³⁸, ինչը բացառում է ներառականության սկզբունքը: Բացի այդ, տեղի բնակչությունը իսպառ դուրս մնաց ազգաշինության գործընթացից՝ քաղաքական և տնտեսական մակարդակով: Կլանային տիրապետության շնորհիվ հայ բնակչության մոտ ձևավորվել է պասիվ քաղաքական մշակույթ: Տարածաշրջանում նրանց փոխարեն որոշումը կայացրել են մի քանի հոգի՝ կենտրոնական իշխանության հետ բանակցություններում: Նրանց ձեռքում էին կենտրոնացված նաև վարչական ռեսուրսները:³⁹ Ջավախքի բնակիչներն իրենց ապահովում էին հիմնականում գյուղատնտեսությամբ և ռուսական ռազմակայանի ստեղծած աշխատատեղերով:⁴⁰ Ըստ այդմ, ձևավորվեց լոյալություն այն արտաքին կուրսի նկատմամբ, որը չէր բխում Վրաստանի շահերից: Բացի այդ, պետական լեզվի ծրագրերը չեն կարողացել պատշաճ կերպով գործել կադրերի պակասի և ցածր որակավորումների պատճառով: Վրացերենի հայտարարելը, որպես վարչական գործունեության լեզու, երկար ժամանակ անհասկանալի էր մնում բնակչության համար, քանի որ մարզում այն օգտագործելու կարիք

³⁵ Лом, Джавахети после Революции роз, 14.

³⁶ Ter-Matevosyan, Brent, A conflict that did not happen, 13.

³⁷ Jones, Georgia: Nationalism from under the Rubble, 260.

³⁸ Ասաթիանի, Նոդար. Վրաստանի պատմության IX դասագիրք (Թիֆլիս՝ Կրթություն, 1995):

³⁹ Kopeček, Trapped in informality?, 66-67.

⁴⁰ Wheatley, Managing ethnic diversity, 126.

չկար: Սակայն հարկ է նշել, որ իշխանությունն այս հարցում զիջումների գնաց և այք փակեց հայերենը որպես վարչական վարույթի լեզու օգտագործելու վրա:⁴¹

Վերոհիշյալ խնդիրներին ավելացել են շփման միջոցների բացակայությունը՝ ենթակառուցվածքներ, վրացական մամուլ, ռադիո կամ հեռուստատեսություն, ինչը կօգներ քաղաքացիներին կապ հաստատել մնացած Վրաստանի հետ: Ջավախքի բնակչությունը լիովին կտրված էր վրացական պետությունից ու այնտեղ տեղի ունեցող մշակութային, տնտեսական ու քաղաքական գործընթացներից: Կոպեչեկը իրավացիորեն նշում է, որ չնայած ինքնավարության կարգավիճակի բացակայությանը, տեղի հայերն ապրում էին ոչ պաշտոնական ինքնավարության մեջ:⁴² Այս մարզինալացման ֆոնին նրանք փորձեցին պաշտպանել սեփական շահերը, ինչի համար հիմնեցին նոր կազմակերպություններ՝ «Վիրք»⁴³ և «Ջեմմ»⁴⁴, որոնց հիմնական նպատակն էր Ջավախքում լոբբինգ անել քաղաքական ինքնավարության և ռուսական բազայի մնացորդների համար:⁴⁵

Երկու խնդիրներն էլ, որոնց մասին խոսում էին տեղի բնակիչները, փոխկապակցված էին տնտեսական և սոցիալական գործոնների հետ: Խիստ կլիմայի, աշխատատեղերի պակասի և ռեսուրսների համար բարձր մրցակցության պատճառով Ջավախքում աճել է սոցիալական դժգոհության մակարդակը: Կենտրոնում սոցիալական տեսանկյունից չէին մտածում բնակչության նպատակների ու շարժառիթների մասին: Աբխազիայում և Յիսինվալի տարածաշրջանում (Հարավային Օսիա) ձեռք բերած փորձից հետո վրացիները հայերի դիմադրությունն անվանեցին անջատողական: Ինքը՝ Ջավախքը, մինչև Շևարձնաձեի իշխանության վերջը, համարվում էր պոտենցիալ հակամարտության կենտրոն:

«Վարդերի հեղափոխությունից» հետո ինքնության քաղաքականությունը զգալիորեն փոխվեց: Միխեիլ Սասկաշվիլին, ով նախագահի պաշտոնին եկավ ազգաշինության արևմտամետ ծրագրով, օրենսդրական կարևոր քայլեր կատարեց: Վրաստանի Օրգանական օրենքի հիման վրա 2004 թվականից ուժի մեջ են մտել նոր պետական խորհրդանիշներ (դրոշ, օրհներգ, զինանշան), որոնք տեսանելիորեն արտացոլում էին երկրի «Ուժը միասնության մեջ է» կարգախոսը: Այս խորհրդանշական փոփոխությունների հետ մեկտեղ Սահակաշվիլիի հռետորաբանության մեջ բազմիցս հայտարարվում էր, որ բոլոր էթնիկ փոքրամասնությունները Վրաստանի պետականության անբաժանելի մասն են և հավասար քաղաքացիներ: ⁴⁶ 2006 թվականին վավերացվել է Ազգային փոքրամասնությունների պաշտպանության մասին եվրոպական շրջանակային կոնվենցիան: 2009 թվականին հաստատվել է «Հանդուրժողականության և քաղաքացիական ինտեգրման ազգային

⁴¹ Kopeček, Trapped in informality? 66.

⁴² Նույն.

⁴³ Այն հիմնադրվել է 1990-ականների վերջին:

⁴⁴ Այն հիմնադրվել է 2001 թվականին և թարգմանաբար նշանակում է Ջավախքի երիտասարդական մարզական միություն:

⁴⁵ Wheatley, The Integration of National Minorities, 26.

⁴⁶ Blauvelt, Timothy. Berglund, Cristopher. Armenians in the Making of Modern Georgia. In *Armenians in Post-Socialist Europe*, edited by Konrad Siekierski & Stefan Troebst, 69-85 (Köln: Böhlau, 2016).

հայեցակարգը»: Բացի այդ, Ախալքալաքում ինտեգրման հարցերով պետնախարարի գրասենյակը հիմնել է իր ներկայացուցչությունը, որը ղեկավարում էր տեղի կադրը:⁴⁷

Հաղորդակցությունը բարելավելու փորձի մասին էր վկայում նաև այն, որ Ջավախքը պարբերաբար գտնվում էր վրացական լրատվամիջոցների ուշադրության կենտրոնում, լուսաբանվում էին այնտեղ տեղի ունեցող ընտրական, քաղաքական և կրթական իրադարձությունները: Բացի այդ, մի քանի հաղորդումներ թարգմանվել են հայերեն: Մակայն, ինչպես ցույց են տվել ուսումնասիրությունները, 2000-ականների վերջին վրացական լրատվամիջոցներին հետևում էր տեղի բնակչության մոտավորապես 25%-ը:⁴⁸ Մի կողմից դրա պատճառն այն էր, որ բնակչությունը վրացերեն չգիտեր, մյուս կողմից՝ նրանց համար վճարովի էր մուտքը վրացական լրատվամիջոցներ: ⁴⁹

Օրենսդրական և տեղեկատվական ոլորտներից դուրս՝ տրանսպորտային միջոցների վերականգնում, ենթակառուցվածքների պահպանում⁵⁰, կրթական ծրագրերի ստեղծում⁵¹, այդ թվում՝ լեզվի ուսուցման ծրագիրը՝ «Վրացերենը ապագա հաջողության համար», «Վրացերենը՝ որպես երկրորդ լեզու» և «1+»:⁴», որը փոքրամասնություններին իրավունք էր տալիս օգտագործել իրենց մայրենի լեզուն, սկսեց հանձնել համալսարանի ընդունելության քննությունը:⁵² Բացի այդ, դասագրքերի հայերեն թարգմանությունը⁵³ սկսեց ստանդարտացնել կրթությունը, այդ բարեփոխումները հնարավորությունների պատուհան բացեցին այստեղ ապրող մարդկանց համար, երիտասարդների մեջ սերմանեցին Թբիլիսիում ուսումը շարունակելու ցանկություն: Կարևոր ձեռքբերումներից մեկն այն էր, որ ստեղծվեց պատմության նոր դասագիրք: Դրա հեղինակները վրացական պետության ստեղծման գործում այլևս չեն կենտրոնացել միայն վրացիների վրա և ցույց են տվել տարբեր էթնիկ խմբերի դերը վրացական պետության ստեղծման գործում:⁵⁴

Չնայած այս շահավետ փոփոխություններին, բարեփոխումների գործընթացում բացեր կային: Վրաց լեզվի ուսուցումը սկսվել է առանց տեղի կադրերի պատշաճ պատրաստության: Ուսուցիչների առարկայական որակավորումները չեն կարող համապատասխանել լեզվի ուսուցման չափորոշիչին: Բացի այդ, դպրոցական դասագրքերն անարդյունավետ էին տարբեր մակարդակների աշակերտների համար: Օրինակ՝ նյութը նախատեսված չէր բարձր դասարանի աշակերտների համար, փաստացի գիտելիքներ ստանալու համար, և նրանք

⁴⁷ Метревели, Екатерина. Ключевые тенденции в системе управления в Джавахети. *Джавахети вызовы и перспективы* (Тбилиси: Грузинский фонд стратегических и международных 2013), 8.

⁴⁸ Жвания, Ирина. Абашидзе, Тамара. Китиашвили, Анастасия. Опрос населения Джавахети «Барометр 2013». *Джавахети вызовы и перспективы* (Тбилиси: Грузинский фонд стратегических и международных 2013), 30.

⁴⁹ Տեղեկությունը Քեթևան Եփաձեն արձանագրել է 2012 թվականին Ջավախքում դաշտային հետազոտության ժամանակ:

⁵⁰ Лом, Джавахети после Революции роз, 8-9, 40.

⁵¹ Метревели, Екатерина. Ключевые тенденции, 9

⁵² Metreveli, An undisclosed story of roses, 707.

⁵³ Wheatley, The Integration of National Minorities, 13.

⁵⁴ Մալազոնիա, Դավիթ. Կփիտաիշվիլի, Նինո. Մալազոնիա, Թամար. Կրաստանի պատմություն (ձեռնարկ) (Թբիլիսի. Կենսագրական կենտրոն, 2008), 21

չկարողացան պատշաճ կերպով հանձնել ծրագիրը: Միննույն ժամանակ պետական կրթաթոշակներ են սահմանվել հայ դիմորդների համար սահմանափակ թվով, և շատ երիտասարդներ մնացել են առանց միջոցների:⁵⁵ Բացի այդ, կենտրոն-տեղական հասարակության հարաբերությունների վեկտորը վկայում էր կրկնակի անվստահության մասին: Հայերն արագ ինտեգրման պահանջն ընկալեցին որպես էթնիկ ինքնությունն ու լեզուն կորցնելու սպառնալիք, որի օրինակներից կարելի է նշել դպրոցներում Վրաստանի պատմության դասավանդման դեմ բողոքը: Տեղի բնակչությունը պահանջում էր, որ հայկական դպրոցներում Հայաստանի պատմությունը մնա ընտրովի առարկա: Պետությունը անպատրաստ էր կատարել այդ պահանջը: Հայոց պատմությունը մնաց ուսումնալի առարկա, սակայն Վրաստանում դասագրքեր ստեղծել չհաջողվեց: Սրա պատճառով մի քանի տարի դպրոցներում օգտագործվեցին Երևանից բերված գրքերը⁵⁶, իսկ ավելի ուշ այդ առարկան չեղարկվեց:

Բացի այդ, դիմադրություն առաջացավ նաև պետական լեզվի օգտագործման նկատմամբ:⁵⁷ Բնակչության այն հատվածի համար, որը Խորհրդային Միությունում և 1990-ականներին ստացել էր միջնակարգ և բարձրագույն կրթություն, հայերենը կամ ռուսերենը շարունակում էին մնալ ամենօրյա հաղորդակցության լեզուն: Նրանք լեզվի ուսուցումն ընկալել են որպես խնդրահարույց խնդիր, դեմ են եղել վրացերենի օգտագործմանը որպես ծառայության պահպանման չափանիշ, և պետությանը երկու լուծում առաջարկել. Ջավախքում հայերենը, որպես վարչական հաղորդակցման լեզու հռչակելը կամ 15-20 տարի ժամկետով անցումային շրջան մտցնելը: Նրանց գնահատմամբ՝ երկրորդ նախաձեռնությանն աջակցելու դեպքում իրենք կկարողանային նշված ժամկետում վերացնել լեզվի չիմացության խնդիրը:⁵⁸

Բարեփոխումների նկատմամբ տարածաշրջանի վերաբերմունքի գնահատումը ցույց է տալիս, որ տեղի բնակչությունը վրացական ազգային նախագծի հետ փոխգործակցությունը ընկալել է որպես ձուլում⁵⁹, իսկ իրենք՝ որպես կառավարության քաղաքականության զոհ:⁶⁰ Որպես պաշտպանության լծակներից մեկը՝ նրանք ներկայացրել են Ռուսաստանի օգնությունը, որի ռազմակայանները գտնվում էին Ջավախքի տարածքում մինչև 2007 թվականը: Հարկ է նշել նաև, որ 2000-ականներին մի շարք ակտիվ կազմակերպություններ էին աշխատում տարածաշրջանում ինքնավարություն ստեղծելու հարցով: Այս խնդրանքին աջակցել է բնակչության մի մասը, որը ռուսական բազաները տեսնում էր որպես անվտանգության երաշխավոր և տնտեսական եկամտի հիմնական աղբյուր:⁶¹

Կենտրոնը Ջավախքում բողոքի ցույցերն ու բարեփոխումների դեմ դիմադրությունը ընկալել է որպես պարզ ձևով: Վրացական քաղաքական վերնախավը, որը սուր առճակատման

⁵⁵ Համահեղինակ Քեթևան Էֆաձեն 2011 և 2015թթ. դաշտային աշխատանքների ժամանակ հետևել է Ջավախքում տեղի ունեցող իրադարձություններին:

⁵⁶ Лом, Джавахети после Революции роз. 33.

⁵⁷ Նույն .37.

⁵⁸ Նույն. 41.

⁵⁹ Նույն. 38.

⁶⁰ Broers, Laurence. Filling the Void: Ethnic Politics and Nationalities Policy in Post-Conflict Georgia. Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity, 36, no. 2 (2008): 289.

⁶¹ Ter-Matevosyan, Brent, A conflict that did not happen, 18.

մեջ էր Ռուսաստանի հետ և իր գոհն էր համարում Վրաստանը, չհանդուրժեց ջավախահայության ռուսական աջակցության հույսերը: Ռուսաստանի ներկայությունը կարմիր կոճակ վառեց երկու խմբերի հարաբերություններում: Փոքրամասնության սոցիալական անհանգստությունները հանգեցնում են անվտանգության երկրնտրանքի, և Լոուրենս Բրոքերսը իրավացիորեն նշում է, որ անջատողականության անվանումը տրվել է վրացական լրատվամիջոցներում, ակադեմիական շրջանակներում և ազգային դերակատարներում:⁶²

Անջատողականության իմիջի ամրապնդմանը նպաստեց նաև այն, որ ռուսական բազաների հեռանալուց հետո բնակչության մի մասը գրկվեց աշխատանքից, ավելացավ Ռուսաստան մեկնողների թիվը: Տեղի բնակչությունը սեզոնային գաղթում էր դեպի պետություն, որը պաշտոնական կուրսը հայտարարում էր որպես թշնամի: Հատկանշական է նաև, որ Վրաստանի հետ պատերազմից հետո Ռուսաստանը պարզեցրել է քաղաքացիության տրամադրման կարգը, որից շահել են բազմաթիվ հայեր:⁶³ Սա մեծացրեց անվտանգությունը խմբի նկատմամբ:

Հայ բնակչության հավատարմությունը շահելու համար կառավարությունը ստեղծեց նոր կլանային խմբեր և ուժեղացրեց պաշտպանական մարմինների աշխատանքը տարածաշրջանում:⁶⁴ Մշակվեց անհնազանդ բնակչությանը պատժելու պոպուլիստական ռազմավարություն: Այն ստեղծեց «վատ» հայի կերպար, որն սրվեց արտաքին քաղաքական ճգնաժամի ժամանակ՝ Ռուսաստանի հետ հարաբերությունների սրումից հետո, և վախի մթնոլորտ ստեղծեց: Օրինակ՝ կարող ենք բերել Վահագան Չախալյանի դեպքը: Ակտիվիստի էքսցենտրիկ բնավորությունն ու արմատական պահվածքը օգնեցին հայ ակտիվիստից «վատ տղա» ստեղծել: Նա Եղել է «Միասնական Ջավախք» կազմակերպության հիմնադիրը, ռուսական բազաների տեղում մնալու աջակիցը: 2006 թվականին Չախալյանը ցրեց ընտրական հանձնաժողովը, մասնակցեց ռուսական բազաների դուրսբերման դեմ ցույցերին:⁶⁵ Հայ ակտիվիստի խոսքով՝ իր գործողություններն ուղղված են եղել փոքրամասնությունների իրավունքների պաշտպանությանը. «Մենք կայունություն ենք ուզում, ոչ թե պատերազմ: Կինս վրացուհի է, ինչի՞ս է պետք կոնֆլիկտը: Մենք 90-ականներին հնարավորություն ունեինք բաժանվելու, բայց չօգտագործեցինք», - ասել է Չախալյանին:⁶⁶

Կենտրոնում աննկատ մնացին Ռուսաստանի նկատմամբ վստահության սոցիալական շարժառիթը և քաղաք ական բողոքը: Չախալյանի գործունեությունը համարվել է անջատողականություն և 2008 թվականին նա ձերբակալվել է ընտանիքի անդամների, հոր և եղբոր հետ՝ ապօրինի զենք պահելու մեղադրանքով:⁶⁷ Այդ ժամանակվանից նա դարձել է սիրված, բայց «վատ հայ», ոչ միայն տարածաշրջանում, այլև հանրապետության մասշտաբով:

⁶² Broers, *Filling the Void*, 289, 293.

⁶³ «Եթե քաղաքացիություն ես ուզում, սովորիր վրացերեն». Նախագահը՝ Էթնիկ հայերին քաղաքացիության վերականգնման մասին, <https://sknews.ge/ka/old/22216>, (դիտվել է 27.12.2022 թ.):

⁶⁴ Kopeček, *Trapped in informality?*, 69.

⁶⁵ Лом, *Джавახети после Революции* роз, 17,21.

⁶⁶ Лом, *Джавახети после Революции* роз, 50

⁶⁷ Метревели, *Ключевые тенденции*, 15.

Բանտում եղած ժամանակ Չախալյանն ասել է, որ ինտեգրում պահանջելով՝ պետությունը ճնշում է գործադրում ջախախտության վրա՝ բաժանելով նրանց կառավարության պահանջներին հավատարիմ և անհնազանդ խմբերի: Նրա նպատակն էր կանխել այս բաժանումը և պաշտպանել փոքրամասնությունների իրավունքները:⁶⁸ Նրա հայտարարություններն ու բողոքները վկայությունների կեղծման վերաբերյալ դատարանի կողմից արձագանքի չեն արժանացել: 2013 թվականին կառավարության փոփոխությունից հետո Չախալյանը համաներում էր ստացել և ազատ արձակվել բանտից:⁶⁹ Սակայն հետաքրքիր է, որ ազատ արձակվելուց հետո նա փոխել է քաղաքական գործունեությունը և Ջավախքից տեղափոխվել Երևան:⁷⁰

«Վրացական երազանք»-ն իր իշխանությունը սկսեց էթնոագգայնական հոետորաբանությամբ: 2012 թվականին Ջավախքի բնակչությունը քննադատել էր ընտրություններում հաղթած կուսակցության հիմնադիր Բիձինա Իվանիշվիլիի հարցազրույցը, որում ասվում էր. «Ձեր հայրենիք Հայաստանն մոտ է: Ինձ համար պարզ չէ: Ես ապրել եմ Ֆրանսիայում, ԱՄՆ-ում, բայց միշտ երազել եմ իմ գյուղի մասին»:⁷¹ Այս հայտարարությանը բացասաբար են արձագանքել նաև Երևանում: Հայաստանի խորհրդարանի արտաքին հարաբերությունների հանձնաժողովի նախագահ Արտակ Չաքարյանը նշել է, որ Իվանիշվիլիի արտահայտությունը վկայում է «Վրաստանը վրացիների համար» քաղաքականության շարունակության մասին: Հարևանների հետ վեճից խուսափելու և ներքին լարվածությունը թուլացնելու համար կուսակցության լրատվական ծառայությունից պարզաբանել են, որ «Վրացական երազանքի» ղեկավարի խոսքերը սխալ են հասկացվել:⁷² Այս միջադեպից հետո երկրի գերիշխող գաղափարախոսության մասին հարցերը ժամանակավորապես անհետացան հանրային դաշտից:

Նախագահ Գիորգի Մարգվելաշվիլին, որին աջակցում է «Վրացական երազանքը», Ջավախքի հայերի մասին ոչ մի հայտարարություն չի արել, սակայն նրան փոխարինող Սալոմե Ջուրաբիշվիլին մի քանի անգամ հայտնվել է անհարմար իրավիճակում՝ սեփական հայտարարությունների պատճառով: 2018 թվականի հոկտեմբերի 2-ին Նինոծմինդայում հավաքված քաղաքացիների հետ հանդիպման ժամանակ Ջուրաբիշվիլին խտրական հայտարարություն է արել: Նրա խոսքով, երրորդ նախագահ Միխեիլ Սաակաշվիլին «չափազանց շատ քաղաքացիություն է բաժանել թուրքերին», սակայն Վրաստանում ապրող հայերին թողել է առանց քաղաքացիության:⁷³ Այս պոպուլիստական հայտարարությամբ նա

⁶⁸ Շեշաբերիձե, Աննա. «Վահագն Չախալյանը լուծարման վտանգի տակ է». Human Rights Ge, օգոստոսի 13, 2009, <http://www.humanrights.ge/index.php?pid=7783&lang=geo> (մուտք՝ 27.12.2022):

⁶⁹ Метревели, Ключевые тенденции, 15.

⁷⁰ Լիկիլիաձե, Կոբա. «Վահագն Չախալյանը՝ Փաշինյանի հակառակորդների ավանգարդում». Ազատություն և ռադիոկայանը, Նոյեմբերի 11, 2020, shorturl.at/oBEI4 (մուտք՝ 27.12.2022):

⁷¹ «Հայկական շաբաթաթերթ. Ջավախելահայերին պետք է հնարավորություն տրվի իրենց երեխաներին հայ մեծացնելու» «Kvirispalitra». 8 փետրվարի, 2013թ. <https://kvirispalitra.ge/article/15628-the-armenian-weekly-qjavakhetis-aghordzinebis.-perspeqtivebiq/> (դիտվել է 27.12.2022թ.):

⁷² Ավալիանի, Դիմիտրի. «Երազանքի հարևանություն»: Tabula, 1 մարտի, 2013. <https://tabula.ge/en/news/551912-saotsnebo-mezobloba> (մուտք՝ 27.12.2022):

⁷³ «Սալոմե Ջուրաբիշվիլիի հայտարարությունը գնահատվել է որպես այլատյացություն», «Ռադիո ազատություն», 04.10.2018թ., <https://www.radiotavisupleba.ge/a/29525248.html> (դիտվել է 30.01.2023թ.):

փորձեց շահարկել տեղացիների տրամադրությունները եւ ագրեսիայի վեկտորն ուղղել նախորդ տարիներին իշխող թիմի դիրքերը զբաղեցրած ընդդիմությանը: Նշենք նաեւ, որ Վրաստանում երկքաղաքացիության օրենքը վերացվել է 2013 թվականին՝ «Վրացական երազանք»-ի իշխանության գալուց հետո: Արդյունքում, աշխատատեղերի բացակայության պատճառով Ռուսաստան սեզոնային գաղթով իրենց ապրած Ջավախքի բնակիչները բախվեցին բազմաթիվ խնդիրների: «Ազատություն» ռադիոկայանի տվյալներով՝ Ջավախքում բնակվող շուրջ 2800 հայեր քաղաքացիությունը կորցնելու մասին իմացել են միայն Վրաստանի սահմանը հատելիս:⁷⁴

Հատկանշական է նաև, որ Ջուրաբիշվիլիի հայտարարությունը պոպուլիստական բովանդակությունից դուրս պատմական նրբերանգներ էր պարունակում: Պաշտոնական Հայաստանը ցեղասպանության ճանաչման հարցում շարունակական վեճ ունի Թուրքիայի հետ: Այդ պատճառով խմբերի միջև հակասական վերաբերմունք կա դեռևս այսօր: Նկատի ունենալով պատմական համատեքստը և իրավական խնդիրները՝ 15 հասարակական կազմակերպություններ դատապարտել են նախագահի խոսքերը: Նրանց գնահատմամբ՝ հոկտեմբերի 2-ի ելույթը դիտվել է որպես տարբեր էթնիկ խմբերի միջև հակամարտություն հրահրելու փորձ և իրավահավասարության սկզբունքի խախտում:⁷⁵

Քաղաքացիական ազգայնականության քաղաքական սկզբունքները վիճարկվեցին նաև պատմության նոր դասագրքերով, որոնք փոխվեցին 2012 թվականին և օգտագործվեցին հանրակրթական դպրոցներում հետագա տարիներին: Նոր նարատիվում հեղինակների շեշտը տեղափոխվեց վրացական էթնիկ խմբի վրա, մինչդեռ փոքրամասնությունների մասնակցությունը վրացական պետության կառուցմանը դուրս մնաց ուշադրությունից:⁷⁶

Այն, որ «լավ» և «վատ» հայերի բաժանումն այլևս չհայտնվեց հանրային դիսկուրսում, կարելի է համարել նոր իշխանության դրական քայլ: Այնուամենայնիվ, 2012 թվականից ի վեր ինքնության քաղաքականության մեջ էապես ոչինչ չի փոխվել: «Վրացական երազանք»-ը կրթական քաղաքականության մեջ հետևում է նախորդ իշխանության գծին: 2000-ականներից սկսած ծրագրերը շարունակվում են, և դրանց արդյունավետ արդյունքը Թբիլիսիում ուսումը շարունակել ցանկացողների թվի ավելացումն է, ինչպես նաև երիտասարդների շրջանում պետական լեզվի իմացության կատարելագործումը: Ախալքալաքի ռեսուրսային կենտրոնի ղեկավար Նարցիս Կարապետյանը դրական է գնահատել վրացերենի դասավանդման դինամիկան 2015 թվականին արձանագրված հարցազրույցում. «Տարիների ընթացքում վրացերենի ուսուցումը կախված էր սովորողների ցանկությունից, եթե ուզենային՝ հաճախում էին դասի, եթե չէ, բաց էին թողնում: Նման վերաբերմունքն ու ոչ պրոֆեսիոնալիզմը բերեց նրան, որ Վրաստանում ապրող փոքրամասնությունները պետական լեզուն չգիտեն: Սակայն

⁷⁴ Իվելաշվիլի, Մայա. «Ինչո՞ւ Վրաստանում ծնված հայերը չեն կարող վերականգնել իրենց քաղաքացիությունը», «Ազատություն» ռադիոկայանը, 19 ապրիլի, 2019 թ. shorturl.at/jtLV3 (դիտվել է 30.01.2023 թ.):

⁷⁵ «Սալոմե Չուրաբիշվիլիի հայտարարությունը գնահատվել է որպես այլատյացություն», «Ռադիո ազատություն», 04.10.2018թ., <https://www.radiotavisupleba.ge/a/29525248.html> (դիտվել է 30.01.2023թ.):

⁷⁶ Ձանելիձե, Օթար. Տաբուաշվիլի, Ապոլոն. Թավաձե, Լերի. Իրեմաշվիլի, Նանա. Վրաստանի պատմություն, IX դաս (Թբիլիսի՝ Կլիո, 2012):

վերջին տարիներին իրավիճակը փոխվել է դեպի լավը: Դա արտահայտվում է Ախալաքալաքի դպրոցի աշակերտների մասնակցությամբ տարբեր ինտելեկտուալ մրցույթներին»:⁷⁷

Լեզվի ուսուցման գործընթացին դեռևս ուղեկցում են մարտահրավերները: Բացթողումներից կարելի է համարել երկլեզու պատմության դասագրքերի հրատարակումը, որոնցում տեղեկատվության չնչին մասը հայերեն է, իսկ մեծ մասը՝ վրացերեն: Դա խնդիր է տեղի պատմության ուսուցիչների համար, քանի որ նրանցից շատերը վրացերեն չգիտեն:⁷⁸ Մյուս կարևոր խնդիրը կապված է «1+4» ծրագրի հետ: Վրաց լեզվի ուսուցումը ֆինանսավորվում է պետությունից յուրաքանչյուր էթնիկ խմբի, ուսանողների մի մասի համար՝ ըստ ունակությունների թեստի արդյունքների: Խոցելի խմբերը մնում են առանց կրթության, քանի որ չունեն ռեսուրս՝ սեփական ֆինանսներով սովորելու, Թբիլիսիում բնակարանի վարձը վճարելու, կենցաղային ծախսերը հոգալու համար:⁷⁹

Լեզուն սովորելը մարտահրավեր է մնում բնակչության այն մասի համար, որը մոնոէթնիկ միջավայրում վրացերեն խոսելու անհրաժեշտություն չի տեսնում և պետական լեզուն օգտագործելու խնդրանքը համարում է խտրականություն: Նրանք քննադատում են կառավարությանը ինտեգրացիոն քաղաքականությունը լեզվական գիտելիքների հասցնելու համար և կարծում են, որ քաղաքացիությունը, բացի լեզվական հմտություններից, պետք է ներառի քաղաքացիական այլ պատասխանատվություններ, իրավունքներ և պարտականություններ: 2015 թվականին ձայնագրված հարցազրույցում ընդդիմադիր կուսակցությունից Ախալաքալաքի այն ժամանակվա պատգամավոր Սամվել Պետրոսյանը նշել էր. «Վերջերս խորհրդարանը ցանկանում էր ընդունել օրենք պետական լեզվի պաշտպանության մասին: Սա պոպուլիստական օրենք է՝ ստիպելու մարդկանց փախչել այստեղից: Ներկայումս Վրաստանում լեզուն առաջին տեղում է: Ենթադրենք, ես լավ վիրաբույժ եմ, բայց վրացերեն չգիտեմ: Ինձ ասում են՝ եթե պետական լեզուն չգիտես, չես կարողանա աշխատել: Ավելի լավ է ես վատ վիրաբույժ լինեմ ու մարդկանց սպանեմ, բայց վրացերենը լավ իմանամ: Այս արգելքը պետք է ինչ-որ կերպ հաղթահարել, առաջին հերթին պրոֆեսիոնալիզմը պետք է գնահատվի»:⁸⁰

Սալոմե Ջուրաբիշվիլիի հայտարարությունը, որն արվել է Ջավախքում 2019 թվականին, արձագանքում է քաղաքացիությունը լեզվական իրավասությանը հասցնելուն: Ապրիլի 14-ին, մայրենի լեզվի օրվան նվիրված միջոցառմանը, Ջավախք ժամանած նախագահը տեղի բնակչության հետ հանդիպման ժամանակ ուշադրություն հրավիրեց երկքաղաքացիության վերադարձի վերաբերյալ սեփական նախաձեռնության վրա և ասաց. «Այսօր բոլորն իրավունք ունեն վերադարձնելու և վերականգնելու Վրաստանի

⁷⁷ Նարցիս Կարապետյանի հետ հարցազրույցը ձայնագրվել է Քեթևան Էփաձեի և Դավիթ Չիկաձեի կողմից Ջավախքում իրենց մագիստրոսական հետազոտության համար, մայիս 2015թ.

⁷⁸ «Վրաստանի պատմությունը կիսահայկական դասագրքերում», JNEWS, 16 մարտի, 2022. <https://ka.jnews.ge/?p=22576>, (մուտք՝ 03.01.2023):

⁷⁹ Թարգյան, Տիգրան. «1+4»-ը հաջողված պետական ծրագրերից է». Սոցիալական արդարության կենտրոն, 14 փետրվարի 2022. <https://socialjustice.org.ge/ka/products/1-4-ert-erti-tsarmatebuli-sakhelmtsifo-programaa> (մուտք՝ 03.01.2023):

⁸⁰ Սամվել Պետրոսյանի հետ հարցազրույցը ձայնագրվել է Քեթևան Էփաձեի և Դավիթ Չիկաձեի կողմից Ջավախքում իրենց մագիստրոսական հետազոտության համար, 2015թ.

քաղաքացիությունը: Դրա համար պետք է մեկ քայլ անել, ինչը նշանակում է, որ եթե ցանկանում ես դառնալ այս երկրի քաղաքացի, դա լեզուն սովորելն է այն մակարդակի, որ անցնե՛ք այն փոքրիկ թեստը, որն ուղեկցում է քաղաքացիության վերականգնման գործընթացին: Դա խորհրդանշական է, բայց միևնույն ժամանակ շատ բան է նշանակում: Սա նշանակում է, որ Վրաստանը ցանկանում է, որ դուք դառնաք լիարժեք քաղաքացիներ»:⁸¹

Այս հայտարարությունը ցույց է տալիս, որ չնայած քաղաքացիական ազգայնականության՝ որպես պաշտոնական գաղափարախոսության ընտրությանը և դրա հետ կապված հաջող բարեփոխումներին, ազգի քաղաքացիական մոդելի ձևավորման ճանապարհին մենք դեռ բախվում ենք զգալի խոչընդոտների: Քաղաքացիության ըմբռնումը կենտրոնի ինքնության քաղաքականության մեջ սահմանափակված է մի քանի նեղ խնդիրներով և չի ներառում այնպիսի կարևոր ասպեկտներ, ինչպիսիք են տնտեսական և սոցիալական ապահովությունը, մասնակցությունը քաղաքական և մշակութային գործընթացներին: Ռեդուկցիոնիստական տեսլականի պատճառով քաղաքական վերնախավը չի տեսնում էթնիկ խմբերի կարիքները, հաշվի չի առնում այն փաստը, որ առօրյայի մակարդակում նրանք ինքնության բոլորովին այլ նարատիվ են ստեղծում: Այս պատմվածքի ինտեգրումը ազգային նախագծին կարևոր և անհրաժեշտ է: Հակառակ դեպքում, ինքնության քաղաքականության վեկտորը կուղղվի միայն վերից վար, իսկ քաղաքացիության գաղափարը կմնա ֆորմալ և աննպատակ փոքրամասնությունների գործնական կյանքում:

Երտասարդները ինքնության մասին խոսելիս

Հունվարի 6-18-ն ընկած ժամանակահատվածում կազմակերպված հարցազրույցներ ենք ձայնագրել Ջավախքի հայ երիտասարդների հետ: Նրանց տարիքը տատանվում է 18-ից - 30 տարեկանում: Հարցվածներից 4-ը՝ Նինոծմինդայից են, իսկ 4-ը՝ Ախալքալաքից: Մեզ հետաքրքրում էր, թե ինչպես են հայ երիտասարդներն ընկալում կենտրոնի առաջարկած ինքնության հայեցակարգը կենցաղի տեսանկյունից և որքանով են այդ գաղափարները համապատասխանում իրենց պատկերացրած քաղաքացիությանը: Կենտրոնի համար որպես գաղափար ընտրվել է երկու խնդիր. 1) պետական լեզվի իմացություն. Այս հարցի արդիականությունն արտահայտվում է կրթական ծրագրերով և քաղաքական գործիչների շեշտադրումներով: 2) Հավատարմություն իշխող թիմի քաղաքական շահերին, որը ներառում է հնազանդություն իշխող թիմին: Այս խնդիրը կենտրոնի տեսանկյունից բախվում է անվտանգության երկրնտրանքի և կլանային կարգի հետ՝ միաժամանակ լինելով գերիշխող պատմվածքի մի մասը:

Հարցազրույցները մեզ ցույց տվեցին, որ մեր հարցվողների երևակայության մեջ քաղաքացիության ըմբռնումը ավելի լայն է, քան կենտրոնի առաջարկած գաղափարները և ներառում է այնպիսի հարցեր, ինչպիսիք են որակյալ կրթություն ստանալը, կրթությունից և զբաղվածությունից օգտվելու հնարավորությունը, համայնքային ակտիվությունը, մշակութային կյանքին մասնակցությունը, ապրել հանդուրժողական և հավասարազոր

⁸¹ Իվելաշվիլի, Մայա. «Սալոմե Չուրաբիշվիլին Սամցխե-Ջավախեթում. հիմնական շեշտադրումներ».
«Ազատություն» ռադիոկայանը, 2019 թվականի ապրիլի 14, shorturl.at/fIOT9 (դիտվել է 30.01.2023 թ.):

միջավայրում: Հարցվածները կարծում են, որ պետության առաջարկը՝ «Խուսիր վրացերեն» և «Մի՛ եղիր անջատողական», արժեգրվում է քաղաքացիության գաղափարը և չի կարող լուսաբանել բոլոր այն խնդիրները, որոնք պետք է ներառեն պետության և քաղաքացիական ազգի մաս լինելը: Այնուամենայնիվ, հարցվողները նաև նշում են, որ ռեսուրսների սահմանափակ հասանելիության, կլանային կառավարման և Ջավախքի տարածաշրջանում մեկուսացվածության պատճառով երիտասարդների միայն մի փոքր մասն է փորձում պաշտպանել քաղաքացիության մասին սեփական պատկերացումները, մինչդեռ ոմանք համաձայն են կենտրոնի առաջարկին. նրանք սովորում են վրացերեն և պասիվ են քաղաքացիական կյանքի տարբեր ոլորտներում (Քաղաքացիության հետ կապված գաղափարների նմանություններն ու տարբերությունները ներկայացված են թիվ 1 աղյուսակում):

Քաղաքացիության գաղափարների միջև հադորդակցություն	
Կենտրոնի գաղափարները	Երտասարդների գաղափարները
<i>Քաղաքացիները նրանք են, ովքեր խոսում են վրացերեն</i>	<i>Քաղաքացի լինելու համար վրացերեն խոսելն անհրաժեշտ է, բայց ոչ բավարար</i>
<i>Քաղաքացին պետք է ենթարկվի իր տարածաշրջանի կլաններին, որոնք խողովակ են հանդիսանում իշխող թիմի շահերի, կլանային կարգի համար:</i>	Քաղաքացու սկզբունքները պետք է վեր կանգնեն կլանային կարգերից, շահագրգռված լինեն համայնքային ակտիվությամբ և փորձեն փոփոխություններ կատարել տարածաշրջանում:
Քաղաքացին չպետք է հավատարիմ լինի ռուսական շահերին, չպետք է պահանջի Ջավախքի անջատում	Անջատողականությունը Թբիլիսիում ստեղծված կերպար է. Ջավախքի հայերը Ռուսաստան են գնում գործազրկության պատճառով. Ինքնավարություն ստեղծելու գաղափարն այլևս տեղին չէ:
-	Քաղաքացին պետք է կարողանա իր երկրում որակյալ կրթություն ստանալ
-	Քաղաքացին պետք է կարողանա աշխատանք գտնել իր երկրում
-	Քաղաքացին պետք է ապրի հանդուրժողական և հավասարազոր միջավայրում
-	Քաղաքացին պետք է իրավունք ունենա մասնակցելու իր երկրի մշակութային կյանքին

Աղյուսակ թիվ 1

Հարցվածների կարծիքով՝ Ջավախքի բոլոր բնակիչները գիտեն, որ պետությունը ճանաչում է լեզվի իմացությունը որպես ինտեգրման հիմնական բաղադրիչ: Նրանք այս բաղադրիչը համարում են ինքնության կարևոր բաղադրիչներից մեկը, բայց ոչ բավարար: Սակայն ներկայիս պահանջարկի պատճառով վերջին տարիներին զգալիորեն աճել է

լեզվական իմացությունը և վրացական բուհերում ուսումը շարունակել ցանկացողների թիվը: Կատյա Անանիկյանին նշել է. «Այժմ ավելի շատ մարդիկ են գալիս Թբիլիսի: Նախկինում այդպես չէր: Ոչ ոք չէր գալիս Թբիլիսի. Բոլորը գնում էին Երևան: ոչ հիմա. Քչերը կարող են գնալ Հայաստան, քանի որ վրացերեն չգիտեն: կամ Ռուսաստանում: Սա նաև լեզվի պատճառով է»:⁸² Լիլիթ Կարապետյանն այլ կարծիքի է. Նրա խոսքով՝ երիտասարդների շրջանում միատեսակ վերաբերմունք չկա: Չնայած այն հանգամանքին, որ Թբիլիսի գնացողների թիվը զգալիորեն աճել է, շատ երիտասարդներ պետական լեզվի չիմացության և աշխատանքի հետ կապված խնդիրների պատճառով կրթություն են ստանում հայկական համալսարանում. «Իմ գյուղից շատ երիտասարդներ արդեն գալիս են Թբիլիսի՝ 2010 թվականից հետո, երբ արդեն ակտիվ էր «1+4» ծրագիրը: Բայց իմ հարևան գյուղերի 80 տոկոսը գնում է Երևան սովորելու, քանի որ կարծում է, որ ավելի լավ է իրենց լեզվով կրթություն ստանալ, քան այստեղ»:⁸³

Հարցվողների տեսակետը հաստատում է Կրթության կառավարման տեղեկատվական համակարգից պահանջված հանրային տեղեկատվությունը: Այն ցույց է տալիս, որ «1+4» ծրագրի մեկնարկից ի վեր՝ 2010 թվականից մինչև 2022 թվականը, ամեն տարի դինամիկ աճում է հայալեզու ուսանողների թիվը (ցուցանիշները ներկայացված են Աղյուսակ 2-ում):⁸⁴

Հայալեզու ազգության ներկայացուցիչների ընդգրկում «1+4» ծրագրում			
Ընդունելության տարին	Դրամաշնորհ չի ստացել	Ստացել է դրամաշնորհ	Ընդամենը գրանցված է
2010	6	82	88
2011	72	119	191
2012	80	114	194
2013	67	89	156
2014	88	88	176
2015	76	89	165
2016	120	91	211
2017	175	93	268
2018	197	90	287
2019	244	89	333
2020	128	92	220
2021	170	91	261
2022	260	92	352
Ընդամենը գրանցված է	1683	1219	2902

Աղյուսակ թիվ 2

Մեր հարցվողների համար վրացերենի իմացությունը կապված է մասնագիտական զարգացման և անձնական կյանքի դասավորության հետ: Կարեն Օկրոյանին նշել է. «Այստեղ

⁸² Հարցազրույց Կատյա Անանիկյանի հետ, ձայնագրված Անա Տիվաձեի կողմից, Թբիլիսիում, 11 հունվարի, 2023թ.

⁸³ Հարցազրույց Լիլիթ Կարապետյանի հետ.

⁸⁴ Կրթության կառավարման տեղեկատվական համակարգ, նամակ NMES 9 23 000077203, 25.01.2023թ.

աշխատանքի ընդունվելու համար դուք պետք է իմանաք վրացերենը: Իմ կարծիքով [վրաց լեզվի սովորելու հետ կապված] առարկություն չկա: Իմ հասակակիցները՝ ինձնից փոքր, վրացերեն շատ լավ գիտեն, սովորում են ինչքան գիտեմ»:⁸⁵ Վովա Կարապետյանը նույն կարծիքին էր. «Վրաստանի յուրաքանչյուր քաղաքացի պետք է իմանա պետական լեզուն: Ես նույնպես Վրաստանի քաղաքացի եմ և այս երկրում ապրելու, աշխատելու և սովորելու համար ինձ լեզուն պետք է»:⁸⁶

Հարկ է նշել նաև, որ հարցվողներից ոմանք քննադատաբար են գնահատում որակյալ կրթություն ստանալու հնարավորությունը և կարծում են, որ քաղաքացիություն չի նշանակում միայն պարտավորությունների կատարում, այն նաև նշանակում է իրավունքներ, այդ թվում՝ որակյալ կրթություն, կրթությունից օգտվել և աշխատանք:

Որակյալ կրթություն ստանալու հետ կապված կարևորվել են հետևյալ խնդիրները. 1) Ջավախքի տարածաշրջանում պրոֆեսիոնալ կադրերի պակաս կա: Դա հատկապես նկատելի է վրաց լեզվի մասնագետների դեպքում: Դպրոցներում աշխատում են տեղացի կադրեր, որոնք չեն տիրապետում վրացերենին: Նրանցից ոմանք նույնիսկ համապատասխան որակավորում չունեն: Դպրոցը չի կարող ուսուցիչների հարցը լուծել, քանի որ ամեն տարի կենտրոնից պետական ծրագրերի շրջանակներում մեկ ուսուցիչ է ուղարկվում: Այս ուսուցիչները չեն կարող ընդգրկել ուսումնական բոլոր խմբերը, և աշակերտների մի մասը զրկված է վրացերեն իմացող ուսուցչի հետ պետական լեզուն սովորելու հնարավորությունից: Լիլիթ Կարապետյանը նշել է. «Մինչև ութերորդ դասարանը 10 միավորով անցել էի վրացերեն, այնպես որ գիտեի միայն մայրիկ, հայրիկ, պապիկ բառերը»: Վրացերենի ուսուցիչը հայ էր: Նա գիտեր ընդամենը մի քանի բառ: Խորհրդային Միության ժամանակ նա հարաբերություններ ուներ վրացիների հետ, նա բանակում էր, այնտեղից մի քանի բառ գիտեր, և մեզ սովորեցնում էր, իբր: [...] Ութերորդ դասարանից հետո վրացերենի ուսուցիչներ եկան, եւ քանի որ ես սիրում էի իմ ուսուցչուհուն, ես էլ սիրահարվեցի վրացերենին ու այդպես սովորեցի»:⁸⁷

2) Վրացալեզու միջավայրի հետ հաղորդակցության բացակայությունը կարևոր խոչընդոտ է ստեղծում հայ երիտասարդության համար: Նույնիսկ եթե աշակերտները լեզուն սովորեն պրոֆեսիոնալ անձնակազմից, նրանց լեզվական կարողությունները չեն կարող զարգանալ, քանի որ նրանք դպրոցից դուրս պետական լեզուն օգտագործելու կարիք չունեն: Գոհար Աջոխանին նշել է. «Մենք ընդհանրապես վրացիների հետ հարաբերություններ չենք ունեցել: Ինչպես գիտեք, Նինոծմինդայում վրացիներ գրեթե չկան: Այսինքն՝ մենք կապ չենք ունեցել, շփում չենք ունեցել: Ես իսկապես սիրահարվեցի այս աղջկան [թբիլիսցի ուսուցչուհի]: Նա բարեկիրթ, լավ, բարի ուսուցիչ էր, ինչպես ես էի ուզում և ինչպես իմ մտքերում ուսուցչի կերպարը: Մկսեցինք սովորել, դասերից հետո նա մեզ վրացերեն էր սովորեցնում: Կամաց-կամաց հավանեցի վրացերենը, հետո նա մեզ հետաքրքիր փաստեր պատմեց Վրաստանի

⁸⁵ Հարցազրույց Կարեն Օթոյանի հետ, ձայնագրված Անա Տիվաձեի կողմից, Թբիլիսիում, 12 հունվարի, 2023թ.

⁸⁶ Հարցազրույց Վովա Կարապետյանի հետ, ձայնագրված Զեթևան Էֆաձեի կողմից, 2023 թվականի հունվարի 18-ին, առցանց:

⁸⁷ Հարցազրույց Լիլիթ Կարապետյանի հետ, ձայնագրված Անա Տիվաձեի կողմից, Թբիլիսիում, 12 հունվարի, 2023թ.

պատմության մասին, ու հենց 8-9-րդ դասարանից ցանկացա ուսումնա շարունակել Վրաստանում: Որովհետև արդեն հետաքրքիր է դարձել, այսպես ասած, ամբողջ Վրաստանը, քանի որ մինչ այդ ես գիտեի, որ ապրում եմ Վրաստանում, բայց չգիտեի, թե ինչպիսին է Վրաստանը, ինչպիսին են վրացիները, ինչպես պետք է հարաբերություններ ունենանք նրանց հետ:»⁸⁸

3) Մեծ թվով հայ երիտասարդներ չեն կարող իրենց թույլ տալ բարձրագույն կրթություն քաղաքային բնակավայրերում ուսման վարձերի, լեզվական քվոտաների և բարձր հարկերի պատճառով: Թեև այս գործընթացում ինստիտուցիոնալ աջակցությունը փոքր է և չի կարող ընդգրկել բոլոր խմբերին, երիտասարդներից ոմանք դեռ փորձում են պայքարել ավելի լավ ապագայի համար և հաղթահարել մարտահրավերները: Եկատերինե Կապլանյանը մեզ հետ կիսվեց հայ ուսանողների խնդիրների մասին. «Այստեղ մարդիկ հիմնականում զբաղվում են հողագործությամբ ու հողագործությամբ: Լավ եկամուտ չունեն, որ բոլորը կարողանան իրենց երեխային համալսարան ուղարկել: Մեր ժամանակ շատ դժվար էր, քանի որ համեմատաբար քիչ մարդ էր գնում Թբիլիսի: Նրանցից շատերը գնացել են Հայաստան, քանի որ հայերեն գիտեին, այնտեղ հարազատներ ունեին: Սկզբում երկուսով էինք, տուն վարձելը շատ դժվար էր, չէինք կարողանում աշխատել և ամբողջովին կախված էինք ծնողներից: Հետո սկսեցինք միասին ապրել՝ սկզբում երեքը, հետո չորսը: Ջավախքից եկածները այսպես են ապրում, որ ֆինանսական առումով հեշտ լինի: Համենայնդեպս շատ դժվար է: Այստեղ, եթե ընտանիքը ամսական ծախսում է 400 լարի, ապա Թբիլիսիում մեկ ուսանողի համար 400 լարի ոչինչ է: Եթե ուսանողը վճարովի ուսանող է, պետք է վճարի ուսման վարձը, բնակարանի վարձը, մի կերպ պետք է ապրի»:⁸⁹ Եկատերինեն իր ամուր կամքի, անձնական վճռականության ու նպատակասլացության շնորհիվ կարողացավ հաղթահարել խնդիրները և հաջողությամբ պաշտպանեց բակալավրի կոչումը, իսկ այժմ ուսումը շարունակում է Իլիայի համալսարանում մագիստրատուրայում: Այնուամենայնիվ, կան ուսանողներ, ովքեր չեն կարողանում հաղթահարել խոչընդոտները և ստիպված են կիսատ թողնել իրենց նպատակը. «Նախապատրաստական կուրսից հետո, եթե շարունակենք սովորել առաջին կուրսում, դեռ շատ դժվարություններ կհանդիպենք: Ոմանք առաջին երկու ամսից հետո չեն շարունակում և վերադառնում են Ջավախք կամ գնում են Հայաստան», - մեզ հետ կիսվեց Գոհար Աղջոյանը:⁹⁰

Կրթության և զբաղվածության հասանելիությունը ևս մեկ կարևոր խնդիր է, որին բախվում են հայ երիտասարդները իրենց առօրյայում և խոչընդոտում են քաղաքացիության գաղափարին իրենց երևակայության մեջ: Աշխատատեղերի հետ կապված մի քանի խնդիրներ կան.

- 1) Քաղաքային բնակավայրերում անվստահություն կա փոքրամասնության նկատմամբ. Հարկ է նշել նաև, որ հայ երիտասարդները վրացալեզու միջավայրի հետ աշխատելու տարբեր փորձառություններ ունեն: Դրա պատճառով վրացական

⁸⁸ Հարցազրույց Գոհար Աղջոյանի հետ, ձայնագրված Անա Տիվածեի կողմից, Թբիլիսիում, 12 հունվարի, 2023թ.

⁸⁹ Եկատերինե Կապլանիանի հետ հարցազրույցը ձայնագրվել է Քեթևան Եփածեի կողմից 2023 թվականի հունվարի 6-ին:

⁹⁰ Հարցազրույց Գոհար Աղջոյանի հետ.

ողջ հասարակությունը միավորված չէ խտրական կերպարի մեջ, և երիտասարդների արձագանքը պայմանավորված է իրավիճակով: Հարցվածների մեծ մասը ձեռնպահ է մնացել այս հարցի քննարկումից, ինչը կարող է վկայել այն մասին, որ նրանք չեն ցանկանում փչացնել պոտենցիալ գործատուների իմիջը: Եկատերինե Կապլանյանը հակիրճ նշեց, որ իր ընկերները բախվել են խտրականության⁹¹, իսկ Գոհար Ազոյանին՝ իր անձնական փորձի մասին. «Լսել եմ, որ նրանք չեն կարողանում աշխատանք գտնել իրենց ազգության պատճառով: Աշխատանք գտնելուց հետո ընկերներիցս նման փաստեր չլսեցի: Իսկ աշխատանք գտնելիս, քանի որ երբեմն պատահում է, որ մեզ այնպես են նայում, կարծես օտար ենք: Ես էլ նման դեպք եմ ունեցել. Իբր մենք չենք կարող նման բան անել: Բայց պատահում է, որ երբ սկսում ենք, շատ լավ ենք անում: Մենք գիտենք, որ նրանք մեզ մի փոքր այլ աչքերով են նայում, և դրա համար մենք փորձում ենք երկու անգամ, երեք անգամ ավելի լավ անել»:⁹² Աշխատատեղերի խոչընդոտների խնդրին արձագանքում են Քաղաքացիական ինտեգրման և ազգամիջյան հարաբերությունների կենտրոնի հետազոտությունը, որը ցույց է տալիս, որ փոքրամասնությունների երիտասարդները հանդիպում են էթնիկ պատկանելություն, նեպոտիզմի և այլ խոչընդոտների հետ մեկտեղ, որպես աշխատանքի ընդունման խոչընդոտի:⁹³

2) Աշխատանք գտնելու գործընթացում մասնագիտական կումպետենտությունն ու կրթության որակը երկրորդ պլան են մղվում, իսկ զբաղվածությունը հիմնված է կոռուպցիոն գործարքների վրա: Կլանային և հիերարխիկ ոճի շնորհիվ տեղական ինքնակառավարումը մնում է փակ տարածք տաղանդավոր և կրթված երիտասարդների համար: Վարչական պաշտոնում ընդունվելու համար պետք է բավարարվի երկու չափանիշ՝ հիերարխիայում գտնվող անձանց «մաղարիչի» վճարում և հնազանդություն: Տիգրան Թարգիանին մեզ հետ զրույցում ասաց. «Իմ նպատակն էր, որ համալսարանն ավարտելուց հետո անպայման վերադառնայի Ջավախք: Պատկերացնում էի, որ կսկսեմ աշխատել տեղական ինքնակառավարման մարմիններում ինչ-որ պաշտոնում: Համալսարանն ավարտել եմ 2018թ. Քաղաքապետարանում թափուր աշխատատեղ կար: Ես դիմում եմ ներկայացրել, հարցազրույցի էի և այլն: Բոլոր փուլերն անցել եմ շատ բարձր գնահատականներով: Բայց վերջապես ինձ զանգահարեց ծանոթն ու ասաց՝ գիտես ինչ լավ երիտասարդ ես, ակտիվ, բայց այստեղ կադրային քաղաքականությունն ուրիշն է որոշում: [...] Եթե կաշառք տայինք ու «մաղարիչ», ՏԻՄ-ում ինչ-որ պաշտոնում կաշխատեի, բայց դա իմ սկզբունքներին հակասում է»:⁹⁴

⁹¹ Հարցազրույց Եկատերինե Կապլանիանի հետ.

⁹² Հարցազրույց Գոհար Ազոյանի հետ.

⁹³ Գորգաձե, Նատիա. Տաբատաձե, Շավվա. «1+4» ծրագրի շրջանավարտների զբաղվածության հնարավորությունների հետազոտություն՝ հիմնված ընդհանուր համատեքստի և կոնկրետ օրինակի վերլուծության վրա», Քաղաքացիական ինտեգրման և ազգամիջյան հարաբերությունների կենտրոն, 2019, 58. <https://cciiir.ge/images/Research-cciiir-2018-14.pdf> (դիտվել է 30.01.2023 թ.):

⁹⁴ Հարցազրույց Տիգրան Թարգիանի հետ.

3) Երիտասարդները, ովքեր նույնիսկ վրացերենը սովորելուց և բարձրագույն կրթություն ստանալուց հետո չեն կարողանում կայուն աշխատանք գտնել, ստիպված սեզոնային աշխատանք են գնում Ռուսաստանում, ինչը հիմնականում ենթադրում է ծանր ֆիզիկական աշխատանք կատարել շինարարական ընկերություններում: Վովա Կարապետյանը նշել է. «Ռուսաստան գնալն ու աշխատելը պայմանավորված է ոչ համարժեք աշխատավարձով, աշխատատեղ չունենալու պատճառով: Եթե աշխատատեղեր ստեղծվեն, բնակչությունն այլևս չի հեռանա»:⁹⁵ Կատյա Անանիկյանին արձագանքել է նույն հարցին. «Այնտեղ [Ջավախքում] ոչինչ չի կատարվում: Ոչ միայն ինձ համար, ոչ մեկի համար: Երբ գնում եմ այնտեղ, մտածում եմ, որ կյանքը կանգ է առել: Գյուղերից քաղաք գնալու տրանսպորտ չկա: Չկա նաև աշխատանքի որևէ միջոց: Ոչ կանայք, ոչ տղամարդիկ աշխատանք չունեն. Տղամարդիկ գնում են Ռուսաստան, կանայք մնում են տանը»:⁹⁶ Տիգրան Թարգյանը նշում է, որ Ռուսաստանը ջավախահայերի համար երազանքի վայր չէ. «Այս մարդիկ լավագույնս գիտեն, թե ինչ է կատարվում Ռուսաստանում: Երբ սկսեք խոսել նրանց հետ, կհասկանաք, որ նրանք այլևս չեն ուզում գնալ Ռուսաստան: Եթե կառավարությունը նրանց աշխատատեղով ապահովի 300-500 լարիի սահմաններում ամսվա վերջին եկամուտ ստանան, Ջավախքից ոչ մի տեղ չեն գնա և կաշխատեն մեր երկրի համար»:⁹⁷

Համայնքային ակտիվությունը հայ երիտասարդության կողմից ներկայացված քաղաքացիության ևս մեկ կարևոր մասն է: Ջավախքում բազմաթիվ խնդիրներ կան, որոնք պետք է առաջին պլան մղվեն և որոնվեն հաղթահարման մեխանիզմներ: Դրանցից Չոյա Ալվանյանը նշել է. «Գենդերային անհավասարություն, վաղաժամ և բռնի ամուսնություն, տարբեր հանցագործություններ [ներառյալ կոռուպցիոն և կլանային համաձայնությունները], փոխադարձ ատելություն և հարգանքի բացակայություն»:⁹⁸ Ըստ Չոյայի, Ջավախքում այս խնդիրների վրա աչք փակելը, ի վերջո, թույլ պետություն է ստեղծում: Նա դրական է գնահատում հայ երիտասարդների քաղաքացիական ակտիվության ներուժը տեղի համայնքում և կարծում է, որ անցյալի համեմատ տարածաշրջանում փոփոխություններ կլինեն: Պատասխանող կողմը նաև նշում է, որ տեղի բնակիչներից շատերը չեն ողջունում քաղաքացիական խնդիրների վրա աշխատանքը:⁹⁹ Տիգրան Թարգյանը խոսեց նաև ակտիվության հետ կապված խոչընդոտների մասին. «Մենք շատ պասիվ ենք քաղաքացիական ակտիվության առումով: Պատճառները շատ են: Փոփոխություններ կան, բայց դրանք նախագծային փոփոխություններ են [...] Եղել

⁹⁵ Հարցազրույց Վովա Կարապետյանի հետ.

⁹⁶ Հարցազրույց Կատյա Անանիկյանի հետ.

⁹⁷ Հարցազրույց Տիգրան Թարգյանի հետ.

⁹⁸ Չոյա Ալվանյանի հետ հարցազրույցը ծայնագրվել է Քեթևան Էֆաձեի կողմից 2023 թվականի հունվարի 4-ին:

⁹⁹ Նույն.

են ժամանակաշրջաններ, երբ Ջավախքի քաղաքացիական սեկտորն ավելի ակտիվ էր: Թբիլիսիից այս ակտիվությանը բոլորովին այլ անուն տրվեց՝ անջատողականություն կամ ինքնավարություն: Ասում են՝ Ջավախքն ինքնավարություն է ուզում ու միացում Հայաստանին, բայց ինքնավարություն է գրվել, բայց ոչ Հայաստանի հետ միավորում: Ձուլման մեծ վախ կար: Որովհետև այդ շրջանը շատ վատ էր: Այն ժամանակվա ակիվիստները որոշ բաներ ձեռք բերեցին ակտիվ լինելով: Կենտրոնում կանգնած է Մեսրոպ Մաշտոցի հուշարձանը, տրաֆարետներն ու արձանագրությունները եռալեզու են: ՏԻՄ կայքերը տրամադրվում են հայերեն լեզվով: Տեղական մակարդակով աշխատողների ավելի քան 90%-ը հայեր են: Հատկապես քաղաքական մեծ պաշտոններում: Սա շատ լավ արդյունք է»:¹⁰⁰ Սակայն Տիգրանը խոսում է նաև այն մասին, որ նախկին ակտիվիստները հաշտվել են տարբեր ժամանակաշրջանների իշխանությունների հետ և ստեղծել մաֆիոզ կլաններ: Այդ պատճառով համայնքային ակտիվության զարգացումը չի նպաստում ոչ կենտրոնին, ոչ էլ տեղական քաղաքական առաջնորդներին: Դրանցից առաջինը վախենում է ակտիվիզմի վերածվելուց անջատողականության, իսկ երկրորդը՝ իշխանությանը դժգոհելուց և նեպոտիստական կարգը տապալելուց:¹⁰¹ Լիլիթ Կարապետյանը խոսեց նաև համայնքային ակտիվության զարգացման մասին. Նրա կարծիքով՝ երիտասարդները կկարողանան փոփոխությունների հասնել, եթե մտածեն հասարակական հատվածի հզորացման մասին և մատնանշեն քաղաքապետարանի ղեկավարությանը, որպեսզի խնդիրները լուծեն. «Թե՛ երիտասարդները, թե՛ մյուսները չեն վստահում քաղաքական կուսակցություններին կամ հասարակական կազմակերպություններին: [...] Բարելավման առումով, կարծում եմ, մեզ անհրաժեշտ է հասարակական կազմակերպությունների ակտիվություն, համագործակցություն տեղական ինքնակառավարման մարմինների հետ: Ժամանակին շատ վատ էի վերաբերվում տեղական ինքնակառավարման մարմիններին, բայց տեսա, որ ոչինչ չի փոխվի, և իրավիճակը կմնա նույնը, եթե չհամագործակցենք»:¹⁰²

Մշակութային կյանքին մասնակցությունը երիտասարդների համար քաղաքացիության ևս մեկ կարևոր կողմ է: Հարցվածների կարծիքով՝ Ջավախքում մշակութային գործընթացները սառեցված են, և տեղի բնակիչներին հնարավորություն չի տրվում ճանաչել վրացական մշակույթը և կիսել իրենցը Վրաստանի այլ քաղաքացիների հետ: Եկատերինե Կապլանիանին նշել է. «Վրացիները պետք է գան այստեղ, իսկ մեր բնակչությունը՝ վրացալեզու գյուղեր և քաղաքներ: Մենք կծանոթանանք միմյանց մշակույթին, և կարծրատիպային վերաբերմունքը կարող է թուլանալ [...] Անհրաժեշտ է նման բան իրականացնել, որպեսզի Ջավախքի բնակիչները իմանան, թե ինչպես են ապրում [Վրաստանի

¹⁰⁰ Հարցազրույց Տիգրան Թարգյանի հետ.

¹⁰¹ Նույն.

¹⁰² Հարցազրույց Լիլիթ Կարապետյանի հետ.

մյուս քաղաքացիները], եթե մենք մեկուսացված չլինենք»:¹⁰³ Տիգրան Թարգյանը խոսեց նաև մշակութային կյանքին մասնակցության մասին. Նա կարծում է, որ Վրաստանի կառավարությունը չի կարող հայկական մշակույթի զարգացումը Ջավախքում ընկալել որպես Վրաստանի մշակութային գործընթացների մաս և գումար չի ծախսում դրա պահպանման ու զարգացման վրա, ինչը, ի վերջո, հանգեցնում է արվեստի և մշակույթի ոլորտի մասնագետներ փլուզմանը և արտահոսքին տարածաշրջանից. «Նրանք, ովքեր արվեստագետ մարդիկ են՝ գրողներ, բանաստեղծներ, արվեստագետներ և այլն: -Այս մարդիկ իրենց ռեալիզացիան տեսնում են ոչ թե Վրաստանում, այլ Հայաստանում: Գանձայում շատ բանաստեղծներ, արվեստագետներ կան, բայց այս մարդիկ Հայաստանում են, աշխատում են Հայաստանում, ներկայացնում Հայաստանը միջազգային ասպարեզներում, նույն վիճակն է սպորտում, պարում, երաժշտությունում»:¹⁰⁴

Մեր հարցվողները ցանկանում են ապրել հանդուրժող և հավասար միջավայրում, որն իրենց ընկալմամբ միահյուսված է քաղաքացիության ըմբռնման հետ: Երիտասարդների կարծիքով՝ Վրաստանում դեռևս մարտահրավեր է մեծամասնության և փոքրամասնության կարծրատիպերի հաղթահարման հարցը, ինչը խոչընդոտում է նրանց միջև ներդաշնակ հարաբերությունների հաստատմանը: Եկատերինա Կապլանիանին խոսեց վրաց հասարակության կարծրատիպերի և երկիմաստ վերաբերմունքի մասին. «Ես շատ եմ սիրում վրաց հասարակությունը: Ձեզ հետաքրքրում է ուրիշների վիճակը: [...] Չեմ հիշում, որ մեկը ասեր՝ դու հայ ես, ի՞նչ ես անում այստեղ: Նման մեկնաբանություններ միայն ֆեյսբուքում եմ տեսել: Դա ինձ վրա մեծ ազդեցություն ունեցավ: Երբ մեկնաբանություններում սկսեցին վատ խոսել հայերի մասին, ինձ մոտ հարց առաջացավ՝ այն մարդիկ, ում հետ ես սովորել և աշխատել եմ Թբիլիսիում, և այս մարդիկ, ովքեր մեկնաբանություններ են գրում, արդյո՞ք նույն հասարակություն են»:¹⁰⁵

Լիլիթ Կարապետյանը ընդգծել է խմբերի միջև երկկողմանի հաղորդակցության կարևորությունը: «Զգիտես ինչու, վրացիները վատ են մտածում հայերի մասին: Կարծում եմ՝ նրանք ավելի լավ են վերաբերվում ադրբեջանցիներին, քան հայերին: Բայց չգիտեմ ինչու: «Նախկինում ես կարող էի ավելի լավ մտածել բոլոր վրացիների մասին, իսկ հիմա ավելի բարձր կարծիք ունեմ նրանց մասին, ովքեր գիտեն պատմություն, գիտեն, որ մենք նույնպես Վրաստանի քաղաքացիներ ենք»:¹⁰⁶ Կարծրատիպերի ծագման և հաղթահարման խնդրի վերաբերյալ Տիգրան Թարգյանը մեզ հետաքրքիր կարծիքներ առաջարկեց. «Հայերի մեջ ուժեղ է ազգայնական մոտեցումը. Վրացիներն էլ որոշ առումներով արմատական ազգայնականներ են: 19-րդ դարում Թբիլիսիում հայաստացությունը

¹⁰³ Հարցազրույց Եկատերինե Կապլանիանիի հետ.

¹⁰⁴ Հարցազրույց Տիգրան Թարգյանի հետ.

¹⁰⁵ Հարցազրույց Եկատերինե Կապլանիանիի հետ.

¹⁰⁶ Հարցազրույց Լիլիթ Կարապետյանի հետ.

սկսվել է հարուստ հայերի նկատմամբ: Այնուհետև Ջավախքի հայերի մասին ստեղծվեցին անջատողականի նարատիվները: Բաղրամյանի գումարտակը արխազական պատերազմում կռվել է վրացիների դեմ... Անցյալի մշտական հիշողությունը մեզ կրթանի միմյանցից. Կարծրատիպերն ու պառակտումները կփչացնեն մեր շփումը»:¹⁰⁷ Ըստ Տիգրանի, տարածաշրջանում կենտրոնի կողմից կիրառվող վերահսկողության քաղաքականությունը նպաստում է Ջավախքի հայերի մասին կարծրատիպերի համախմբմանը, այլ ոչ թե դրանց վերացմանը: Այդ իսկ պատճառով նա ճիշտ է համարում տեսնել տեղի բնակչության կարիքներն ու շահերը. «Ուզում եմ ասել, որ պետությունը սխալ է անում ինտեգրման հարցում: Այն աշխատում է վերելից, ոչ թե ներքելից»:¹⁰⁸

Հարցվողների գնահատականները ցույց են տալիս, որ հայերի տասարդներն իրենց առօրյայում քաղաքացի լինելը կապում են գաղափարների լայն շրջանակի հետ, ինչը դուրս է կենտրոնի առաջարկած հայեցակարգից: Սրա պատճառով կարող ենք ասել, որ նրանց քաղաքացիական ինքնությունը դեռ ձևավորման և բանակցման գործընթացում է: Մեր հարցազրույցի երիտասարդները չեն զգում, որ պետությունը լսում է իրենց ձայնը և տեսնում նրանց կարիքները: Այս պատկերացումները մեզ ցույց են տալիս, որ ինտեգրացիոն քաղաքականությունը փակված է փաստաթղթային շրջանակում, այն պետք է ազատել ձևականության գերությունից և հարմարեցնել գործնական կարիքներին:

Եզրահանգում

Այս հետազոտության շրջանակներում մենք ստուգեցինք քաղաքական էլիտաների կողմից առաջարկվող ինքնության հայեցակարգի և հայերի տասարդության քաղաքացիության ընկալման համապատասխանությունը, ինչպես նաև գնահատեցինք Ջավախքի մասին գերիշխող պատմվածքի խնդրահարույց բնույթը: Մենք սահմանափակ էինք լայնածավալ և ներկայացուցչական ուսումնասիրություն կատարելու հնարավորությունից, որը կբացահայտեր Ջավախքի հայ բնակչության շրջանում քաղաքացիական ինքնության ձևավորումը խորը հարցազրույցների մեթոդով: Ուստի սահմանեցինք և որպես հետազոտական խումբ ընտրեցինք 18-30 տարիքային խմբի երիտասարդներին, ովքեր միջնակարգ կրթություն են ստացել հետհեղափոխական շրջանում և ուսումը շարունակել Վրաստանի բուհերում: Որպես հայեցակարգային հիմք՝ մենք ընտրել ենք քաղաքացիական ազգայնականության տիպաբանությունը, որը նպաստում է ազգի ձևավորմանը՝ ներառականության, մասնակցության և բաց լինելու միջոցներին: Մենք նաև մատնանշեցինք, որ ժամանակակից հասարակություններում ազգի նման մոդելը հազվադեպ է հանդիպում, և քաղաքական էլիտաների ընտրած գաղափարախոսությունները հաճախ ներկայացվում են խառը ձևով: Այս հասկացությունները մեզ օգնեցին խորությամբ հասկանալ ինքնության խնդիրները:

¹⁰⁷ Հարցազրույց Տիգրան Թարգյանի հետ.

¹⁰⁸ Հարցազրույց Տիգրան Թարգյանի հետ.

Խառը գաղափարախոսությունների ուսայնակի միջոցով մենք ցույց տվեցինք վրաց քաղաքական վերնախավերի կողմից ազգի մոդելի ձևավորումը և հաստատեցինք սկզբում մեր արտահայտած առաջին հայտարարությունը, որ կենտրոնի ընտրած մոդելը և դրա հիման վրա ստեղծված ազգային նախագիծը համատեղելի չեն իրար հետ: Դրա հետ կապված երկրորդ դրույթը նույնպես արդարացի էր: Բացի այն, որ ինքնության դիսկուրսը հարմարեցված է վրացական խմբին, փոքրամասնությունների ընկալումները, կարիքներն ու շահերը հաշվի չեն առնվում նաև տնտեսական և քաղաքական մակարդակում:

Թղթի մեջ մենք ցույց տվեցինք հայերի փոխազդեցությունը վրացական ազգային նախագծի տարբերությունների հետ: Այս կերպ մենք առաջ քաշեցինք այն փաստը, որ ջավախահայությունը երկար ժամանակ հնարավորություն չունեի մասնակցելու ազգաշինության գործընթացին: Այդ հնարավորությունը նրանք օրենսդրական մակարդակում ստացել են Շեարդնաձեի կառավարման ժամանակաշրջանից: «Վարդերի հեղափոխության» շրջանից ի վեր փոխգործակցության ասպարեզն ընդլայնվել է, և հայ երիտասարդներին հնարավորություն է տրվել կրթական բարեփոխումների միջոցով սցիալիզացվել վրացախոս տարածքում: Նույն իրավիճակը պահպանվել է նաև հետագա ժամանակաշրջաններում: Չնայած շահավետ փոփոխություններին, հետխորհրդային ժամանակաշրջանում ինքնության քաղաքականությունը կենտրոնացած է եղել մի քանի խնդիրների վրա՝ լեզվի իմացություն և հավատարմություն իշխող թիմի քաղաքական շահերին, ինչը նաև ենթադրում է հնազանդություն տարածաշրջանում հաստատված կլանային կարգին: Վրացական քաղաքական էլիտաները չկարողացան տեսնել հայերի դրդապատճառները սցիալական տեսանկյունից և վերագնահատել նրանց հետ կապված անջատողականության խնդրահարույց պատմությունը:

Կենտրոնի դիրքորոշումը չեն կիսում մեր հարցվողները: Հարցազրույցները մեզ ցույց տվեցին, որ դրանք ցույց են տալիս քաղաքացիական և էթնիկ ինքնությունները սինթեզելու մեծ ներուժ: Սակայն խնդիրը քաղաքացիության հետ կապված գաղափարները բացակայելու մեջ է: Երիտասարդների առօրյա կյանքում քաղաքացիությունը չի համապատասխանում վրացական էլիտաների առաջարկած հայեցակարգին: Երիտասարդների ընկալումները ավելի լայն են և մոտ են քաղաքացիական ազգայնականության սկզբունքներին՝ ներառականություն, մասնակցություն և բաց մոտեցումներին: Նրանց գաղափարների դիտարկումը ինտեգրացիոն քաղաքականությունը դուրս կբերի ֆորմալ շրջանակից և ազգաշինության գործընթացը կդարձնի ներառական: Բացի այդ, դա նաև հնարավորություն է վերանայելու Ջավախքի մասին գերիշխող նարատիվը և հաղթահարել անջատողականության հետ կապված կարծրատիպերը: Դրանց գոյությունը անխորոնիկ է և խոչընդոտում է Վրաստանի քաղաքացիների միջև առողջ ընկալումների, վերաբերմունքի և, վերջապես, հարաբերությունների ձևավորմանը:

This article is produced under project [XXX], funded by a grant from the Institute of War and Peace Reporting (IWPR) with the support of the UK Government. The opinions, findings and conclusions stated herein are those of the author[s] and do not necessarily reflect those of IWPR or the UK Government.

